

108/2
902

თეზეკვალი № II, 1902 წელი.

მეოცე წესი

წელიწადი მეოცე.

თბილისი

სტამბა გაზეთ „ტფილისის ფურცლისა“ და ექვ. ივ. ხელაძისა, ლორ. მელ.
1902

შინააღსანი № 2:

	გვერ-
1. ამერიკის სიძველენი	79.
2. მთიულთ ცხოვრებიდამ, ე. გუგუშვილისა	81.
3. ჰერეთის აღწერა, ინგილო ჯანაშვილისა	87.
4. ამბავი კნენი ეკატერინე ჩიჩუასი	98.
5. ქართული სილყვიერების ისტორია, ბ. კ.—ისა	110.
6. ქართლისა და კახეთის სამეფოების პოლიტიკური მდგომარეობა, თარგმანი აღ. ტატუნაშვილისა	118.
7. ანტონი I, კათალიკოს-პატრიარქი საქართველოსი, თხზ. თ. ჟორდანიასი, თარგმანი კ. ანთაძისა	125.
8. სატირალი ანუ გასვენება, აფრ. მერკვილაძისა	142.
9. ქართველთ მოქცევა, ლ—ისა	146.

წასული წლის „მოგზაურის“ ეველა ნომრები, კარგის
ედიო და წაწყრით დიკს კაკზანით სამი მანეთი.

გამოვიდა და ისყიდება გამოცემა ზაქარია კიკინაძისა

„თამარ ლაზნელი“

თხზ. ანტონ ფურცელაძისა. ფასი 50 კაბ.

ამერიკის სიძველენი.

მერიკის სიძველენი განიყოფება სამად: 1) სიძველენი ჩრდილო ამერიკისა; 2) შუა ამერიკისა და 3) სამხრეთ ამერიკისა.

ამათში სიძველენი ჩრდილო ამერიკისა ეკუთვნის მკვიდრთა პირველ დროის ყოფას. ეს სიძველენი არიან: თხრილ-სანგლები და გორხანები, რომლებიც გაკეთებულია ქვითა და მიწით; თხრილ-სანგლები და გორხანები ისე მრავლად მოიპოვება იქ, რომ პირველად ბუნების ნაწარმოებად სთვლიდნენ მათ. მაგალითად, მარტო ერთს ოგეიოს შტატში აქამომდე დათვლილია 10.000 გორხანა და 1500 ნაქალაქევი. კაგოკიას გორხანას ილინოისში აქვს სიგრძე 100 საყენამდის, სიგანე 70 საყენამდის და სიმაღლე 13 საყენამდის. ადამსის საგრაფოში არის თხრილ-სანგარი სიგრძით 2 ვერსი და 172 საყენი, ხოლო სიგანე მარტო თხრილისა, რომელიც ზოგან დაგებულია ქვით, უდრის 9 საყენს. რაც შეეხება ნაქალაქევეებს, ზოგიერთ მათგანს უკავია 80 დესეტინამდის ადგილი.

ზოგიერთს გორხანებში იპოვნეს ადამიანის ძვლები და სხვა-და-სხვა ნივთები—თიხის მშენიერი მოხატული ქილები, ბადიები, ჩიბუხები და იარაღი ვერცხლისა, სპილენძისა და სხვა, რომლებსაც აკუთვნებენ ქრისტიანობის პირველ ხანებს. სჩანს,

ესი ხალხი საკმაოდ განვითარებული და შეძლებული ყოფილა, რომ აუგია ამოდენა ქალაქები და თბილ-სანგრები. უნდა ვიფიქროთ, რომ იგი მიწის მუშაკობას მისდევდა და საზოგადოთ გაცილებით მაღლა იდგა მოქალაქურის ცხოვრებით იმ ველურ ინდიანებზე, რომლებსაც მოესწრნენ აქ ევროპიელნი ამერიკის აღმოჩენის დროს. რა იქნა ეს ხალხი, გადასახლდა სადმე, თუ ამოწყვეტილ იქმნა სხვა უფრო მძლავრის ხალხისაგან, გამორკვეული არ არის.

უფრო მაღალის კულტურის ნაშთები სამხრეთ ამერიკაშია — პერუსა, ბოლივიასა და კვიტოში. აქ აღსანიშნია ტაძრები, სასახლენი, სრა-პალატნი, არხები, ხიდები, ციხეები, გზები და ტაგრუცები იქ მცხოვრებ ხალხის — ისკებისა. ტაძართ შორის აღსანიშნია ერთი უმთავრესი ტაძარი მზე-ღმერთისა ქკუსკოში და 300 სხვა ტაძარი ამავე ქალაქში. თუ სადამდის დიდები იყო ინკების ტაძრები სჩანს იქიდან, რომ მარტო ერთს უმთავრეს ტაძარში მსახურებდა 4000 მოგვი.

ამაზე უფრო საინტერესო და შესანიშნავი ნაშთები აღმოჩნდა შუა ამერიკაში — ძველს მექსიკასა და იუკატანში — ნაქალაქევეები, ტაძრები, სრა-პალატნი, სიმაგრენი, ქანდაკებანი და მხატვრობიანი წარწერანი. მექსიკაში, მაგალითად, დაცულია აქამომდე ძველი ტაძარი, პირამიდის მგავსად აგებული ხუთ-სართულად და ორის კოშკით. ასეთის პირამიდალურის ნაშთებით სივსება შუა ამერიკა.

თებერვალი, № 2, 1902 წელი

მ ო გ ზ ა უ რ ი

ისტორიულ-არქეოლოგიური და გეო-
გრაფიულ-ეტნოგრაფიული სურათებიანი
ჟურნალი, გამოვა ყოველის თვის პირველ რიცხვებში.

ფასი ჟურნალისა გაგზავნათ:

წლით—ხუთი მანეთი, ნახევარ წლით—სამი მანეთი.

ფულა და წერილები უნდა გამოიგზავნოს: *Въ Тифлисе,*
въ Редакцію „МОГЗАУРИ“.

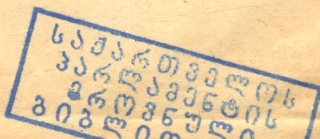
თბილისში ხელის მოწერა მიიღება წერა-კითხვის გამავრ-
ცელებელის საზოგადოების მალაზიაში შიო ქუჩუკაშვილთან,
ძმთა იმედაშვილების წიგნის მალაზია, „ნდობის“ წიგნის მა-
ლაზიაში (ქვაშეთის გიორგის ქუჩაზე), დავით გაბრუაშვილ-
თან „პურ-ღვინოს“ გვერდზე და თვითონ რედაქტორთან
(მამა დავითის მეიდანზე, სახლი № 20).

რედაქტორ-გამომცემელი ი. პ. როსტომაშვილი.

თ ბ ი ლ ი ს ი

სტამბა ექ. ივ. ხელაძისა, ლორის-მელიქოვის ქუჩა, № 28.

1902

Дозволено цензурою. Тифлиси, 24-го Января, 1902 года.

0000000

1902

მთიულთ ცხოვრებდამ

(მკ. ზაგრის შენიშვნები).

ფიხონში (სამ-კედლიანა სახლია) თავი მოუერთა 15-დე თუშ-ფშაგ-
ხევისურსა და მღერთან:

ერეკლე ბატონის შვილი

განა უბრალო კაცია,

სათათრე გამამტვერა,

ნაპირი დაღისტნისაო.

ეგ მანდითა რა დაბრუნდა,

საით რა იქმსა პირსაო.

ცახეს ქან-ქანა შეუდო,

ხელ-ფეხ ჩამოდის მკედრისაო.

ჰკვირობენ თათრის შვილები,

ერეკლე რას შვრებისაო.

რათ გიკვირთ, თათრის შვილებო,

შვილია ბატონისაო,

ნაწურთნი თამაზ ხანისა,

გაზრდილი თამარისაო.

ატირდა ერეკლეს ცოლი,

იმერელთ მეფის ქალიო,

ვერ გაიგითა, ქართველნო,

შეგეხსნათ რკინის კარიო,

მეფე ერეკლე აღარ გყავთ

ბაგრატიონთა გვარიო;

დაჩუმდა ბარიახები,

აღარ ჰქვს ზარბაზანიო,

მცხეთას დგას ოქროს კუბოი,
 შიგ ჰნათობს კელებტარიო,
 შიგა წევს მეფე ერეკლე
 ბაგრატიონთა გვარიო,
 მარჯვნივ ენათა სანთელი,
 მარცხენა გულზედ ჯვარიო.
 სანამდის ვიყავ, ცხენს ვიჯექ,
 წავეძრენ-წამოვეძრენ ზღვანიო,
 ახლა თქვენ შეინახიდით
 ქალაქი, მეიდანო.

შემოდის მოხელე. გამარჯვება თქვენი!

ხალხი ფეხზედ აუდგება, დიდს ჰატივისტყმით სულამს გადაუხდის
 და მიუგებს: კნიაზი აღდგურძელა ღმერთმა!

მოხელე. კეთილნო ხალხნო! მე ვარ მოსული გლახთა ცხოვ-
 რების გამოსარკვევად თიანეთის მაზრაში.

ზაღიძ. ბოქაული. თუშ-ფშავ-ხევსურნო! მე, როგორც თქვე-
 ნი პრისტავი, თამამად შემიძლიან დავარწმუნოთ, რომ
 ეს ბატონი ისეთი ყმაწვილი კაცია, რომელიც თავგანწი-
 რულია საზოგადო მზრუნველობისათვის და ნამეტნავად
 გლახთა მდგომარეობის გაუმჯობესობისათვის მზად არის
 თავისი ძალა და ღონე შესწიროს. ამიტომ თამამად შე-
 გიძლიანთ მიენდოთ მას და აუწყოთ თქვენი ყოველი
 ნაკლულოვანება, გაქირვება და სისაწყლე.

მოხელე. ძმანო მთიულნო, რაში მდგომარეობს თქვენი უმ-
 თავრესი ხელოვნობა?

ერთი ფშაველი. კნიაზო, განა არ მოგეხსენების, შენი კვნი-
 სამე, ჩვენი სისაწყლის ამბავი. რა სახსენებელია ჩვენი
 ცხოვრება. სულადს ჩვენ ბარით ვეზიდებით ულაყებით,
 რადგანაც სახნავ-სათესი ალაგი ძალიან ცოტა გვაქვის.
 ჩვენი ცხოვრება თუ არის რამე, დამოკიდებულია ორი-
 ოდე ჯანდაკზედ (ე. ი. ცხვარზედ). აქამდის კიდევ ამით

ვცხოვრობდით, მაგრამ ეხლა ისე გაგვიჭირეს საქმე, რომ ყოველ ფეხის გადადგმაზედ საბალახეს გვართმევენ. შირაქიდან რაკი წამოვალთ გაზაფხულზედ, სანამ ფშაგში მოვალთ, გაზაფხულის ბატკანი ნახევარი საბალახეს უნდების.

მ.ხელე. როგორ, გაზაფხულის ბატკანი სულ იმათ საბალახეს უნდება? ვის შეუძლიან თქვენ აგრე შეგავიწროოს? რა უფლება აქვსთ, რომ თქვენ აგრე უკანონოდ საბალახეს გართმევენ?

(ხეკსურები ერთმანერთს:)

დიდის ღმერთის მადლმა, ვაჟებო, ჩვენ ღმერთად მოსულა ეს კაცი. ნეტარ არ გადმოვალისავე ჩვენს ხეკსურეთიხიდაცა!?

მ.ხელე. თუშ-ხეკსურნო, თქვენც ესე შევიწროებაში ხართ?

ხეკსურება. დიდის ღმერთის მადლმა, კნიაზო, რაიას მაგათი შეწუხებაი? აბა, შეწუხებაიც ჩვენჩია. მაგათ თუ საბალახეს ართმევენა თავის ცხვრის საძოვარჩი, ჩვენ სრულიად ურჯულოებისაგან ვართ აკლებულნი: ულაყებს და წვრილ-მსხვილ ფეხს ჩვენ აღარ გვარჩენენ, ლამის დიაც-ყმაწვილებიც კი გაგვილალონ.

მ.ხელე. თუშებო, თქვენა? თქვენც ასეთ მდგომარეობაში ხართ?

თუშები. ჰეჰე, კნიაზო, მაგათ გაჭირვება რა არის, ზოგი ჩვენიც უნდა გაიგოთ. მაგათ ცხვრის საბალახეს ართმევენ და ქისტები ცხენებს ჰპარავენ და სხვა არაფერია მაგათ თავსა. ჩვენ თუშნი ისეთ გაჭირვებაში ვართ, კნიაზო, რომ ძნელად გამოსათქმელია. განა არ მოგეხსენებათ, რომ ჩვენ თუშნი დადესტნის კარზედ ვდგევართ დღე და ღამ იარალ შესხმულნი, ყოველ წამს მოველით ტაცებას, გაცარცვას და ამოხოცვას ლეკებისგნით. ვის შეუძლიან აღრიცხოს რაოდენი ვაჟ-კაცი და დიაცნი ტყვედ წაუყვანიათ ჩვენი თუშეთიღგან და

ჩაღმა პირიქითიდგან ლეკებს! დიკლო, შენაქო ლეკებისაგან იყო აკლებული და პირიქით თუშეთი ქისტებისაგან. განა არ მოგეხსენება, ჩვენ ხვანა-თესვა არა გვაქვს, ვცხოვრობთ ცხვრით და საქონლით. როცა გახაფხულზედ ცხვარს და საქონელს გავრეკავთ ლეკის მოებში, ჩვენნი დიაცნი ყოველ დღით მოვლიან ჩვენი დახოცვის და საქონლის დატაცვის ამბავს. შარშან დიკლოელ დოო (დავათ) ბახტურაიძის ცხორი წაიღეს. სამ-სამ, ოთხ-ოთხი მწყემსებიც დაუხოცეს ურჯულო ლეკებმა. მართალია, ხოცვა-ჟლეტას არც ჩვენ ვაკლებთ ლეკებს და კრიქაში უდგევართ, თორემ, განა არ მოგეხსენებათ, მთელ ქართლ-კახეთი სულ აკლებული იქნებოდა მაგადგან, მაგრამ მაინც და მაინც ჩვენი საქონელი კი სულ იმათგან არის განახევრებული და ხალხიც მრავალი დახოცილი.

მოხელე. განა თქვენ, თუშნო, თქვენი საქონელი ლეკის მთაში მიგიდით ზაფხულობით საძოვრად?

თუშები. ზაფხულობით ჩვენი ცხვრის და საქონლის საცხოვრებელი ლეკის მთებია, უიმათოდ ჩვენი საქონლის ცხოვრება ზაფხულობით არ შეიძლების.

მოხელე. საბალახეს ხომ არაფერს გართმევენ?

თუშები. როგორ არა, მაშ მუქთად ვინ გაგვიშვებს.

მოხელე. ვის აძლევთ საბალახეს, მთავრობას?

თუშნი. მთავრობას კი არა ლეკებს!

მოხელე. ჰაა... ეს კარგია, რომ ეს საინტერესო ამბავი გამაგებინეთ. ფშავლებო, თქვენ ყოველთვის შირაქში მიგიდისთ ცხვარი?

ფშავლები. კი, შენი კენესამე, ვისაც კი ცოტა მომეტებული ცხვარ ჰყავს ზამთრობით ყოველთვის შირაქში მიგიდის.

მოხელე. საზოგადოთ მთიულებს გართმევენ რამეს ზამთრობით შირაქში საძოვარს?

თუშ-ფშაკელნი. არაფერს გვართმევენ, მარტო მგზავრობის დროსა ვართ ძლიერ შეწუხებულნი.

ძმხეჯე. თქვენს თვითეულს რამდენი გეყოლებათ ცხვარი? მაგალითად, თქვენ, ფშავლებო? სხვათა შორის, მე მინდოდა გამეგო. თქვენი სახელები—ფშავლისა, ხევსურისა და თუშისა. მაგალითად, ფშაველო, შენი სახელი რა არის?

ფშაველი. ფოცხვერა ნადირას ძე ვეფხვიაშვილი.

ძმხეჯე. შენი, ხევსურო?

ხევსური. აპარეკა კუკუას ძე არაბული.

ძმხეჯე. შენი, ძმობილო, თუშო?

თუში. ნებიერ ხიწვას ძე აბაშიძე.

ძმხეჯე. თქვენ წლიური გადასახადი სახელმწიფო ხარჯი რა გაწერიათ?

ფშავლები. ჩვენ გვაწერია წელიწადში ოთხი მანათი და ერთი ალაზი.

ხევსურები. თითო ცხვარი (ექვსი ალაზი).

თუშება. სამი მანეთი და ცხრა შაური.

ძმხეჯე. ვისაც შირაქში ცხვარი მიუდის, საშუალოდ რომ ავიღოთ, რამდენი სული ეყოლება? მაგალითად, შენ, ძმობილო ფოცხვერავ?

ფშახვერა. რა თქვენი საკადრისია, კნიაზო, არც კი ღირს სათქმელად!

ძმხეჯე. მაინც, ჩემთან რა დასამალია, მითხარი რაედენი გყავს?

ფშახვერა. რა სახსენებელია, კნიაზო, ორიოდე ჯანდაკი.

ძმხეჯე. მაინც მითხარი, მე ხომ მაგას არავის არ ვეტყვი.

ფშახვერა. რა სათქმელია, ხუთი ათასი არც კი გამოეალის.

ძმხეჯე. (იქით მაიხედავს გაკვირვებითა და ჩაფიქრებით) განა სხვებსაც მაგდენი ჰყავთ?

ფშახვერა. თქვე დალოცვილო, მე რა სახსენებელი ვარ გუგუდაანთან, ზურაბთან, ნაკვეთაურთან, რომელთაც ათი-ათასობით ჰყავთ.

მასხლე. თუშებს და ხევსურებსაც ეგრე ეყოლებათ?

ფიცხეკა. ხევსურებისა კი რა მოგახსენოთ, მაგათი სიმდი-
დრე იარალი და სპილენძეულობა არის, ამათ ცხვარი
ბარში არ მიუღით. ამათში, რომელიც უდიდესი ოჯა-
ხია, ბევრი ეყოლოს ორმოცდა-ათი ან სამოცი; მხო-
ლოდ თუშებში, მაგალითად, ქადაგიძეებს, ბუქურაუ-
ლებს და ლაზიძეებს ეგრევე ბლომად ჰყავთ ცხვარი,
როგორც ფშავლებს.

მასხლე. (იქით) ეს მეორე საგანიც კარგად გამოვირკვიე.
შიგ თქვენ სოფლებში ახლო-მახლო რაც საძოვარია,
იმათ ხარჯი ხომ არაფერი არა აქვს შეწერილი ხაზინის
სასარგებლოდ? ან ტყეებს „ლესნიჩები“ ხომ არა ჰყავთ
დაყენებული?

თუშ-ფშავ-ხევსურნი. არაფერი, ღმერთმა დაგვიფაროს!

მასხლე, ეხლა მშვიდობით, ძმანო, უნდა წავიდე თქვენს
ქვეყნებში, აქიდგან არაგვზედ ავიარო, გავიარო ორ-
წყალზედ, დავათვალიერო მთები, ავიდე ხევსურეთში,
გავიგო იქაური ხალხის ზნე-ჩვეულება, დავათვალიერო
დიდებული ხანმატის და გუდანის სალოცავები, შემდეგ
გადავიდე პირიქით შატილში, ვნახო იქაური უდიდებუ-
ლესი ციხეები, რომლებზედაც, როგორც კი გამიგია,
გაკრულია გმირულად დახოცილთა ურჯულო ვაჟკაცთა
ხელები. იქიდგან უნდა მოგუხვიო სამხრეთისკენა და ყი-
ნულეთის ბურუსიან მთაზედ გადავიდე პირიქით თუშეთ-
ში სოფელ ფარსმაში, დართლოში და იქიდგან გადავი-
დე ჩაღმა თუშეთში დიკლო-შენაქოში. დავათვალიერო
ის შესანიშნავი ალაგები, სადაც სახელოვანთ თუშთ
გმირთა-გმირებსა: ელიზბარიძეს, შეთეს და სხვათა ასო-
ბით ხმლით უსრესიათ ლეკები და იქიდგან ჩავიდე პან-
კისის ხეობაზედ კახეთში. ეხლა, სხვათა შორის, მე
მინდოდა გამეგო აქ, ყველა სოფელს აქვს ეკკლესიები,
ღვდელი და წირვა-ლოცვა თუ არა?

ხეგსურა. ეკლესიები გვაქვის, კნიაზო, ათიდგან ოცამდე, სოფელზე თითო ეკლესია, მღვდელიც გვყავის, მაგრამ ჩვენში მღვდლები არ გვარობენ. ჩვენ თითონ ჩვენი ხევის-ბერები და დეკანოზები გვყავის, რომელნიც წირვა-ლოცვას ასრულებენ ჩვენებურ ჩვეულებახედ!

მოხელე. როგორ თუ თქვენებურ ჩვეულებახედ? განა უწინ თქვენში ღვდლები არ ყოფილან?

ხეგსურა. შეიძლების, რომ, როგორც ჩვენი მამა-პაპა მოგვითხრობს, ყოფილიყოს მღვდლები იმ დროს, როდესაც ხეგსურნი ბარიდგან შიშინანობის დროს გამოქცეულან და შემოხიზნიან მთებს, თან მღვდლებიც გამოყოლიანთ, მაგრამ ხალხს უფიქრნია, რომ როდესაც ეს მღვდლები დაიხოცების და მღვდლების მაკურთხებელი აღარ გვეყოლებიანო, რომ ჩვენში ქრისტიანობა არ დაკარგულიყო, ხალხს თითონ შეუსწავლია ლოცვები დასაცველად ქრისტიანობისა.

მოხელე. ეხლა აქ თქვენგანმა არავინ იცის ლოცვები, რომ გავიგო რა ნაირად იწყობა და რა შინაარსი აქვს?

ხეგსურა. ჩვენ კარგად არ ვიცით, მაგრამ ჩვენ გვყავს. რომელმაც კარგად იცის ლოცვები. (ერთი იმათგანი გავა და შემოიფანს ხეგსურს, სახელად მანგია ჭინჭარაულს, რომელიც შემოსვლის დროს ქუდს იხდის).

მოხელე. ძმობილო ხეგსურო, შენ იცი ხეგსურული ლოცვები?

ხეგსურა. დიად, კნიაზო, ცოტაოდენი მიმდის.

მოხელე. მაშ აბა ერთი გავვაგონე.

ხეგსურა. დიდება ღმერთსა, მაღლი ღმერთსა, დიდება ღმერთსა, დღეისინდელსა მზესა, გზის მყოლთა ანგელოზთა დიდება და გამარჯვება, წმიდაო გიორგიო, შენ გადიდოს, გავიმარჯოს მოხსენებულთა სადიდებელითა. შენი ძალი და სამართალი შენი მორიგე ღმერთი გადიდებს და გაძლიერებს, შენ ნუ მოიწყენ შენსა მებზე-

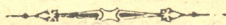
მოგზაურა

წურსა, ჩოქის მომხრელსა, მადლის მამთხოვსა, რასაც მხარზედა გულზე გეძახდან, იმაზედ გაუგონიდი, რასაც წყალობას გეთხოვობდან, ის წყალობა უბოძიდი. თავობით კაცის მებვეწურნი იყვნან კაცსა მოუმატიდი ამათ მყუდროში კატრიულობასა პურსა და პურის მქამელსა, წულსა და წულის აკვანსა კედის გარეთ გავიდოდან ბედსა და დავლაჟსა შენს ეძახდან გაყვიდი, გაუმარჯვიდი მტერზედ, ნადირზე ხელი მოუმართიდი, მტერს მიზღვედან მისწავნიდი, მტერია მოზღვედეს გამომწივნიდი ამათად შამოქცეული ლალი მტერი და მწარე სიკვდილი თავს შენ შაქციიდი, გზას უკულმა მიუქციიდი. ეს ზამთარი მშვიდობით გადააყრიდი, გაზაფხული რგვებისა ჩამოუყენიდი, ხარისას და ხელის ნამაშვრალს ჯვარი დაუწერიდი, ბარაქა დაუტანიდი თურა ღვთის კრით ღვთის იასაული გამოვიდოდეს ხორციელთ ჰბეგრავდას ყალანსა იღებდას ამათ ყუდროს ნუ მოჰკერძიდი, სხვა ადგილი მიასწავლიდი, გზა უკულმა მიუქციიდი, მეშველი და მწყალობელი, მხენელი და ხოიშნებელი.

მოსკელე. ეხლა კიდევ მშვიდობით, ძმანო ფუმ-ფშავ-ხვესურნო. (გაჯა)

ელიზბარ გუგუშვილი.

(შემდეგი იქნება).

ისტორიული და გეოგრაფიული აღწერა

ჰერეთისა

(შემდეგი *).

კაკის ოდესმე ქალაქად ყოფნას ამტკიცებს ხალხის გად-
მოცემაც შესახებ დიდისა და მცირის აზნაურთა ხეობებისა.
ეს ხეობები არიან კაკში მდინარე ქურმუხის მარცხენა მხარეს.
ერთსა ჰქვიან „დიდი აზნაური“, მეორეს — „მცირე აზნაური“.
ორივეში მდგარან თავადნი და აზნაურნი. აქვე ორ და-
შლილი და დარღვეული ეკლესიაა, უთუოდ დიდებულთა
სალოცავები. მამა-პაპათა გადმოცემა გვაუწყებს, რომ დიდსა
და მცირე აზნაურში კეთილშობილნი სცხოვრებდნენ. ახლა
აქ აღარაიენ სცხოვრებს. იქ უცხოვრიათ ცალკე თავად-
აზნაურობას, ხოლო ეხლანდელ კაკში — გლეხებს; მაგრამ
შემდეგში გლეხნი და კეთილშობილნი არეულან. რად მოი-
ყრიდა აქ, ორს ხეობაში, თავად-აზნაურობა თავს და იცხოვ-
რებდა ცალკე გლეხებისაგან, თუ კაკი ქალაქი არ იყო?
დელთაველღე ამბობს, რომ ქართველთ თავად-აზნაურობა
გლეხებში არ კადრულობს გარეენას და მათგან მოშორებით
ცხოვრება უყვარს, მსგავსად საფრანგეთის კეთილშობილთაო!
ამასთანავე ამბობენ, რომ კაკის გლეხებიც გააზატებულნი
იყვნენ მეფეთაგან სამეფო ხარჯ-ბეგრისაგანაო. არა ერთხელ
ბიძაჩემს უთქვამს, აგრეთვე სხვებსაც, რომ კაკის გლეხებიც
აზატებად ყოფილანო. ესენი და აზნაურები დარაჯები ყო-
ფილან დაღისტნიდგან მომავალ გზებისა. ისინი არ უშვებ-

*) იხ. „მოგზაური“ 1901 წ. № 12.

დნენ დალისტნიდგან ჩამოსასვლელად ხაზარებსა და ლეკებს კახეთში კაკის ხეობიდგან. ისინი იცავდნენ კახეთს ამ მხრიდგან. ამათ შევლოდა ამ დარაჯობაში აგრეთვე სოფელი წახური, რომელიც კავკასიის მთის მწვერვალზეა (წუქეთში) და ერთის მხრით უყურებს დაღესტანს, მეორეს მხრით—კახეთს. კაკიდგან წახურამდე იქნება 15 ვერსი. გზა მიდის ხევებზე კავკასიის მთებში. მაგრამ წახურამდე ახლა არის კიდევ ორი ლეკის სოფელი: ილისო და სარუბაში. ესენი ორივენი ახალი სოფლები არიან. ლეკები აქ დაუახლებიათ კაკის ანუ წუქეთის სულთნებს მე-XVII საუკუნეში, როცა შააბაზმა კაკი ჩამოართო კახეთს, გაამაჰმადიანა თ. ვახვახიშვილი და და გაასულთნა. ხოლო წახური ძველებური ქართველთა სოფელია. 1310 წლამდე იქ ქრისტიანობა იყო. ჰქონდათ წახურელებს ეკლესიაცა, მდინარე სამურის ნაპირზე. ის უნახავს ეფთვიმე კათალიკოზს. ასე სწერს კირილე დონაური. „მე ვნახე 1868 წელს, მაგრამ, როცა წახურელები ლენგთემურს გაუმაჰმადიანებია, ეკლესია მეჩითად გადაუკეთებიათ. ძალიან ძველი შენობაა. ჩემს ნახვის შემდეგ ძველი შენობა წახურელებს დაუნგრევიათ და მის ნაცვლად მისსავე საძირკველზე ახალი მეჩითი აუშენებიათ (დიდი მეჩეთი არ გვეგონოთ). აი ეს წახურელებიც მოუთხრობენ: ჩვენა და კაკელები ძმები ვართ. ჩვენ ვიცავდით კაკამდე ამ ხეობას უცხო თესლთა შემოსევისაგან, და თუ ჩვენ გაგვცდებოდა მტერი, მერე კაკი უდგებდა წინ და არ უშვებდა კახეთის ასაკლებად. ამ სამსახურისათვის ჩვენცა და კაკელებიც აზატნი ვიყავით: არავითარი ხარკი და ბეგარა არ გვეთხოვებოდა. ჩვენი მოვალეობა მხოლოდ ის იყო, რომ ამ ხეობაზე წასასვლელად კახეთის დასარბევად მტერი არ გაგვეშვა. ამის წერილობითი საბუთიცა გვაქვსო. ის არის დაწერილი ერთს დიდს ქვაზე. ზედ აწერია, რომ ჩვენა და კაკელები აზატნი ვართო, მაგრამ, რადგან სწერია, რომ ჩვენი წინაპარნი ქრისტიანები იყვნენ, ჩვენ ვერ გამოგვიჩენია ის: გვეშინიან ძალად არ გა-

გვაქრისტიანონ რუსებმა, და ის დაწერილი ქვა ახლა პირქვე დამარხული აქვთ ჩვენს მოხუცებულებს ახალ მეჩითის ეზოშიო. თუმცა ადგილი ბევრმა იცის, მაგრამ ჩვენებით არავის აჩვენებენო“. იმათ გადმოცემის სინამდვილეს ვგონებ მოსე ქორენელიც აიტკიცებს. მისთვის მითვისებულ გეოგრაფიაში სწერია: „წანარებს უჭირაეთ აჯანისა და ტყანის გასავალი ხეობები და იცავენ იმათ“ (იხ. გეოგრ. მისი, 37 გვ. პატკ. გამოცემა). აი ეს სომხური „ცეკანა“ — არის ქართული „საკანი“. „საკანი“ არის სოფელი და კაკის ნაწილი. მდებარებს იქ, საცა დიდი და პატარა აზნაურის ხეობებია. წანარებიც სწორეთ აქა და საზოგადოდ კაკის საბოქაულოში სცხოვრობდნენ, როგორც ამტკიცებს ბროსე.

ჩვენ უკვე ვსთქვით, რომ კაკი უწინ უფრო ბევრად დიდი სოფელი ყოფილა, ვიდრე ეხლაა. მაშინ, მე-XII და XIII საუკუნეებში, მართლაცა-და ყოფილა ერ-მრავალი სოფელი. ბატონად ჰყოლია ვილაცა თავადი თორღუა. ამ ხანებში მისი სახელი დარქმევია სოფელს კაკსაც. მისთვის უწოდებიათ „მინ-ველუ თორღა“ (თათრული სიტყვებია), ესე იგი „ათას კომლის მექონი თორღუა“. როცა, მეფე დავით-სოსლანი, ბითო (ბატი) ყაენმა დაიბარა, მაშინ მეფემ გამგებელად კახეთისა და ჰერეთისა თორღუა პანკისელი (?) დაადგინა. მეფე დარჩა მასთან დიდხანს. თორღუამ იფიქრა, ის აღარ დაბრუნდებაო: უღალატა საქართველოს ერთობას და გამოაცხადა თავისი თავი კახეთის დამოუკიდებელ მმართველად. ეწყინა დედოფალს ჯიგდა-ხათუნს და მისს მესტუმრეს ჯიქურს, რომელიც იყო ერთგული მეფისა. ამათ ორთავეს ებარათ სამეფოს მოვლა. მაგრამ მეფე დავით-სოსლანი შვიდი წლის შემდეგ დაბრუნდა საქართველოში. ეწყინა, როცა შეიტყო, რომ თორღუამ უღალატა მეფესა და საქართველოს ერთობას. მიიწვია ის წინაშე თვისსა, მაგრამ მოღალატე შეშინდა, არ მივიდა მასთან და არა სთხოვა შენდობა. „მაშინ განზრახვითა ჯიქურისა (მეფის ვეზირისა), წარ-

ვიდა ხორნაბუჯელი (ქიზიყელი) კუპრა და მივიდა თორღუას სახლში, რათა მას მიენდოს ფიცითა მტკიცითა; ხოლო თორღუამ პრქვა ესრეთ: წარვალ ალავერდს წმ. გიორგის წინაშე. მუნ შემომფიცე და მიმინდე მის წინაშე, და მერე წარვიდეთ ორნივე... ხოლო თორღუა გამოება ფესვსა სამოსლისა ალავერდის მთავარ-მოწამისა, და მივიდა ხორნაბუჯელი, შეპტიცა, და გამოხსნა ფესვსა სამოსლისასა; მაშინ თორღუამან უთხრა კუპრას: „რა იგი ჰყო ჩემზედა, ამან წმ. გიორგიმ გიყოს შენ, რამეთუ მარტო ვარ, და სიკვდილითა ჩემითა უმკვიდრო იქნების მამული ჩემი; ეგრეთვე უმკვიდრო ჰყოს წმიდამან ამან მთავარ-მოწამემან სახლი შენი“. და წამოიყვანა ხორნაბუჯელმან, ფიცითა მიერ მტკიცეთა შეკრულმან, და მოიყვანა ტაბახმელასა; მაგრამ შეურაცხ-ჰყო აღთქმა და ფიცი იგი დიდი: შეიპყრა თორღუა ჯიქურმან განზრახვითა დედოფლისათა, თვინიერ მეფისა ცნობისა, და წარიყვანეს კლდე-კართა, და მუნით გარდამოადგეს“ (იხ. ქ.-ცხ. გვ. 384). ასრე მოკვდა თორღუა და უმკვიდრო იქმნა სახლი მისი. მის სიკვდილთან ერთად მოესპო კაკსაც თათრული სახელი „მინ-ველო-თორაღა“. მაგრამ ამ თორღუას ეძახის მემატთანე „პანკისელს“, რადგან იჯდა პანკისში, და მის ახლო ეხლაც არის ციხე, რომელსაც ჰქვიათ „თორღუას ციხე“. ხოლო გადმოცემა კაკელთა წინაპართა ამტკიცებს, რომ ის იყო კაკელი და არა პანკისელი. კაკში მცხოვრებნი ფოლადაშვილები ამტკიცებენ, რომ ჩვენ თორღუას შთამავალნი ვართო და გვარეულობაში ამ სახელს არა ჰკარგავენ. დღესაც გრიგოლ ფოლადაშვილის ძეს ეძახიან „თორაღა“ *).

შესაძლოც არის, რომ თორღუა კაკელი ყოფილიყოს. ისტორია არ ამტკიცებს, რომ ის პანკისს დაიბადა და პანკისის მცხოვრები იყო; მხოლოდ სწერს: „ჰგონა თორღუამან

*) სახელი თორღუა სამხარად იწერება: „თორღუა, თურღუა და თორაღა“.

არღარა მოსვლა მეფისა, უკუდგა ჰანკის ციხეს, და თვისად დაიჭირა კახეთი“. ამ სიტყვებიდგან განა ცხადი არ არის, რომ წინაპირველად თორღუა სადღაცა სხვაგან იდგა და მთავარ-მართებლობდა მთელს კახეთში, მაგრამ შემდეგში უღალატა სამეფოს: აღსდგა, წავიდა და შევიდა პანკის ციხესა, და არღარა ჰმორჩილებდა აღარც დედოფალსა ჯიგდახათის, არცა მესტუმრესა ჯიქურსა (იხ. ქ.-ცხ. გვ. 384). ხალხი ამტკიცებს, რომ ის იჯდა კაკში და იყო მისი ბატონიო, და ან სადა ჰქონდა თორღუას მამული, რომლის შესახებაც მწუხარებით ამბობს: „სიკვდილითა ჩემითა უმკვიდრო იქნების მამული ჩემი“-ო.

სოფ. კაკში პოლიტიკური და მოქალაქობრივი ცხოვრებაც ძლიერი ყოფილა და ქრისტიანობაც. უკანასკნელი გავრცელებულა აქ ქრისტიანობის პირველს საუკუნოებშივე. პირველი მქადაგებელი ნუხის მაზრაში და ზაქათალის ოლქში — კაკ-ელისენში — იყო წმ. მოციქული თადეოზ. მერმე მისი მოწაფე ელისე. ეს უკანასკნელი გამოგზავნა აქ საქადაგებლად უფლისა ძმამან იაკობმა, პირველმა იერუსალიმის ეპისკოპოზმა. ის შემოვიდა ამ მხარეს სპარსეთით და უქადაგა კასპის ზღვის პირად მცხოვრებ მასკუტებს, იქადაგა დერბენდში და სხვაგან. აქედგან მოვიდა ნუხის მაზრაში. თან გამოჰყვენენ სამნი მოწაფენი, ახლად ქრისტეს სჯულზე მოქცეულ ხალხთა შვილთაგანნი; მაგრამ მათი ნათესავები გამოუდგნენ წმ. ელისეს, მოეწივნენ, მოჰკლეს ერთი მისი მოწაფე უდინების ქვეყანაში, ხოლო ორმა კი დასტოვეს წმ. ელისე და გაჰყვენენ ისევ ნათესავებს. წმ. ელისე მოვიდა „ქიშ-ნუხს“, გაავრცელა აქ ქართველთა შორის ქრისტიანობა, აღაშენა ეკლესია და შესწირა ღმერთს მსხვერპლი. აქედგან წამოვიდა, გამოიარა კავკასიის მთის ძირას მყოფი სოფლები: განუხი, კაკი, ყუმი, ლექართი და სხვ. და მოვიდა ზერნას (სომხურად „ზერგუნი“), საცა წარმართნი სცხოვრებდნენ. აქ ის ვილამაც მოჰკლა და ორმოში ჩააგდო (იხ. კალანკატ. გვ. 6 და 7). წმ.

ელისეს შემდეგ ამ მხარეში უქადაგნია მე-III საუკუნეში, როგორც სწერს სომეხი კალანკატვაცი, გრიგორი განმანათლებელის შვილის შვილს ქაბუკს გრიგორისა, მაგრამ ისიც მოუკლავთ დაღესტანში. ამ დროს წახურში ვილაცა მღვდელი ყოფილა იაკობი. იმას ჰყოლია შეგირდად ხაზართავანი. ეს მღვდელიცა და მისი შეგირდიც ხაზარებს მოუკლავთ ქალაქს წახურში (სომხურად ცრი) და ვილაცა წმ. მამათა მოუსვენებიათ სამივესი გვამი და დაუსაფლავებიათ სოფელს გაკში (კაკში), და იქ აუშენებიათ მონასტერი (იხ. გვ. 30). ამათ მერმე, როგორც გვარწმუნებს მოსე ქორენელი, უქადაგნია ნუხის მაზრაში და კაკ-ელისენში მოციქულთა-სწორს, საქართველოს განმანათლებელს, წმ. ნინოს. იმის სიტყვით მას გაუვლია ეს მხარე კასპიის ზღვამდე და გაუქრისტიანებია ერი მასკუტების მიჯნამდე (იხ. ისტ. მოსე ქორენელისა, გვ. 153). შემდეგ მე-V საუკუნეში უფრო განაძლიერეს აქ ქრისტიანობა საქართველოს განმანათლებელთა ათ-ცამეტთა სირიელთა მამათა. მაგრამ სრულიად აღზოცა სოფ. კაკში და ყუმში კერპობა მე-VII და VIII საუკუნოებში მეფემ არჩილ მოწამემ. იმან აღაშენა კაკში, საყარაულოს მთაზე, ეკლესია კასრი—სამება და შესწირა დიდი მამული. ის აწ მოშლილია და დარღვეული. კაკელები ყოველ წლივ აქ ლოცულობენ აღდგომის მესამე დღეს, მაგრამ არა ისრე, როგორც უწინ უდღესასწაულნიათ. აქ იმართებოდა უწინ თემობა. ამ დღისათვის კაკელებს ჰქონიათ გაკეთებული უშველებელი ქვევარი. ის ახლაც არის. რადგან ძალიან დიდი იყო და ღვინის ამოღება უძნელდებოდათ, ამისათვის ძირში კრანი ჰქონია გაკეთებული. ის მიწაშია დაფლული, მაგრამ ქვეითი მხარე, რადგან დაბლობია ქვევრის ძირამდე, ამისათვის მას ჰქონია ძირზე მიდგმული გვირაბსავით თალი, რომელიც აწცა არის. აქ შედიოდა მერიქიფე, ხსნიდა კრანს და ხალხს ღვინოს აძლევდა. ხოლო ამ ღვინოს აყენებდნენ თვითონ კაკელებივე. კომლად თითო კოკე ტკბილი მოჰქონდათ და ასხამ-

დნენ მასში, და აყენებდნენ ღვინოს აღდგომის მესამე დღეს თემობის სადღესასწაულოდ. დღეობაზე ყველანი ამ ღვინოს ირიგებდნენ. ამბობენ ათასი ჩაფი ღვინო ჩადიოდა შიგაო. მართლაც ძალიან დიდია ის, ესლა ნახევრად ქვით არის ამოვსებული და ამის გამო არა სჩანს კრანის ადგილი; თალიც ავსილა მიწით ისე, რომ კაცი ძლივსლა შეძვრება შიგ. ჩემს პატარაობაში თემობა ოდნავ-ლა ბეუტავდა და ემზადებოდა სიკვდილს. უკვე გარდაიცვალა და დასაფლავდა. ხოლო ის მამული, რომელიც კასრი-სამების ეკლესიას ეკუთვნოდა, მონათლულმა ლეკმა, ნაიბად მყოფმა ს. კაკში, აბღულლა ბეგმა, დაიჭირა ნიკოლოზ ფაჩხატიშვილის ვერაგობით; მაგრამ მონათლული ლეკიც მოკვდა და პირველი ცოლისაგან ნაყოლ ქალს დაჰრჩა, მოუნათლავს, არა ქრისტიანს, ევროპიულად განათლებულს. იმან ქმარი შეირთო მუსულმანი — ლეკი და სცხოვრებს, როგორც ამბობენ, პეტერბურღში; ხოლო მამული მიცემული აქვს იჯარაში. აწ ამ მამულს აფასებენ 5000 მანეთად. ბარაქალა! ვაშა, ვაშა! ჩვენ კაკელთა კაცობას!.. ნეტავი ფაჩხატიშვილმა რაღა ირგო? ისა, რომ გახდა წყევლის პატრონი, რადგან სოფელს დაუკარგა მამული.

მართლაც დამაფიწყდა. ამ რვა-ცხრა წლის წინათ „კასრის“ საყდარზე იპოვნეს საფლავის ქვა, ქართულ-ხუცურად წარწერილი, მაგრამ ვერავენ აქამდე ის ვერ წაიკითხა, რადგან ძლიერ ძველი ქართული ხუცურია. ქვა რა იქნა, არ ვიცი.

ამის გასწვრივ, ერთ ვერსის სიშორეზე, მთის ძირას — დაბლა, შიგ კაკში, ყოფილა აგებული მეორე ეკლესია წმიდა ბარბარესი. ის ახლა აღარ არის. სრულიად აღმოფხვრილა, მაგრამ, საცა ის ყოფილა, იმ ალაგს კაკელები მაინც წმ. ბარბარეს საყდარს ეძახიან. 1310 წელს აქ მღვდლად ყოფილა ინგილო იასე ქიტიაშვილი, რომლის შთამომავლობაც აწცა სცხოვრებს აქვე და ეკლესიაც მათსავე მამულშია. მამა იასე ძალიან ნასწავლი კაცი ყოფილა. მას ჰყოლია 12

ნასწავლი შეგირდიცა, და მაშასადამე უკოლაც. 1310 წელს საქართველოს კათალიკოზმა ეფთვიმემ რომ მოიხილა კახეთის ეპარხიები, ნახა ანწუხის ეპარქია დაღესტანში, მოიხილა იქაური ეკლესიები, მერე იქიღვან გადმოვიდა და ნახა წახურის ეკლესიები, მაშინ დარწმუნდა, რომ ამ მხრის ეკლესიებს ნაკლებად აქვთ წიგნები. ძალიან შეწუხდა. წახურიღვან მობრძანდა კაკს და ნახა გიშელ-ქურმუხელი მთავარ-ეპისკოპოსი კირილე დონაური. იმას უბრძანა გადაეწვრინებინა საეკლესიო და საერო წიგნები და დაერიგებინა ეკლესიებისა და შეიდთა უკოლისათვის. იმანაც უბრძანა მღვდელს იასე ქიტიაშვილს, დაესხა მას თავისი 12 შეგირდი და მათთან ერთად გადაეწვრა სახარებანი, სხვა საეკლესიო წიგნები, აგრეთვე „ქართლის ცხოვრება“ და „ცხოვრება ალვანიისა“ ესე იგი სევანისა. მან გადაწვრა და გაუგზავნა ეკლესიებს და შეიდ უკოლის ზედამხედველებს, და უბრძანა სწავლებად: „სჯული. ქეშმარიტისა, ფილოსოფიისა, წმინდათა მამათა ცხოვრებისა, ქართლის ცხოვრებისა და ცხოვრებისა ალბანიისა, ესე იგი სევანისა, რომელი დასწვრა ბეტრე ლაგაძემ *), მაგრამ ვინმე სომეხმა გარყვნა იგი და საკუთრად

*) კინ არის ეს ბეტრე ლაგაძე, ჩვენ არ ვაცნობ. ნუ თუ ესეც მამა იასე ქიტიაშვილის შეგირდთაგანი იყო? ეტყობა იმას ვარჯად სტოდნა ალბანიის ისტორია. მაგრამ ვინ არის ის სომეხი, რომელმაც მისი ისტორია გარყვნა. ნუ თუ აღარ დარჩა აღარც ერთი ეგზემპლარი გარყუენულად. იქნება ახლად დაწერილი ისტორია იმან სთხვავა წასაკითხად, მერე დაუმალა და აღარ მისცა, გარყვნა, დაამახინჯა, დაადო სომეხური დამლა და გამოაცხადა საკუთარ თხზულებად. მე ვეჭვობ, რომ ეს ხირი უნდა იყოს მისე კალნკატვანი. ლაგაძის ისტორიასაც ჭრქმევია ისტორია ალვანიისა და იმის ისტორიასაც ეს სახელი ეწოდება. ამასთანავე ყველა სწავლულები მას გარყუენილად სცნობენ.

ს მ ზ ა ვ ი

კნეინა ეკატერინე ჩიჩუასი, გურიის უკანასკნელის მთავრის
ასულისა. *)

(დასასრული)

ერთი ოსმალოში მასთან მყოფთა აზნაურთაგანი, იასე დოლიძე, რომელზედაც კიდევ გვექნება აქ ლაპარაკი, ამბობს, რომ სტამბოლს მისვლის დროს თექუსმეტის წლის ეკატერინე ჰფუშინავდა თავის ასაკის *სიმრთელითაო, თუმცა მრავალი შეწუხება გარდახდა გურიითგან გამოსტლის შემდგომაო; ძნელად შეეფერებოდა რამე პირის ფერსა და კანის ნარნარებასა მისსაო; უმშვენიერესნი შავნი თვალნი მისნი მოსილნი შავით წამწამებითა და შავად მშვენის წარბებითა მოასწავებდნენ რაცლას სახიერებასა და ესრეთს მაღალს კეთილშობილობასა, რომე თითქმის გზნეულ ჰყოფდნენ ვისაც შეხედავდაო; ამასთან ისეთი სიცოცხლე გამოჰღვიოდა იმ თვალებიდამაო, რომ იმათ ეღვარებას ძნელად ითმენდნენო; მაღალი და მშვენიერად მოყუანილი ტანი მისი განაცხადებდა მარადის დიდებასა, რომელსაც ყოველნი უნებურად ეკეთილმოწიწებოდნენო! ასე ჰსახავს დოლიძე ეკატერინესა, სტამბოლში მისტლის დროს; და არა ვჰგონებ, რომ იმისმა ახლა მნახველმა ვინმე ჰსთქუას, რომ ბევრს უმატებდეს.

გურულებს დაუნიშნეს სადგომი ესქი-სარაიაში, და ობლებს განუწყესეს მდიდარი საზრდო.

*) ახ. „მოგზაური“ 1902 წ. № 1.

მეორეს დღეს იქ მისჯლის შემდგომ კარს მოადგათ ორი კარეტა და მაჭუტაძეს განუცხადეს ყაფიჯი ფაშისაგან გამოგზავნილმა მოხელეებმა, რომ ხტანთქარი თავადს დავითს და იმის დას მიანიჭებს წყალობასა და ნებასა ჰრთავსო, რომ წარდგენ წინაშე მისის დიდებულებისაო. ეკიპაჟები მათთვის მზათ არიანო.

მაჭუტაძე მიახლოვდებოდა თავის დღესასწაულობასა, მაგრამ ეკატრინეს ხასიათი რომ წარმოუდგებოდა, ყოველივე მისი იმედი ირღვეოდა ხოლმე; დავითი დიდათ შეძრწუნებული იყო, და ამიტომ ვერც ერთი იმათგანი ვერა ჰბედავდა, რომ განეცხადებინა ეკატრინესათვის ეს ამბავი, ამით უმეტესად, რომ მაშინ ლოცულობდა იგი.

დედისაგანა ჰქონდა იმას დალოცებული ღუთის-მშობლის ხატი ერთი და მამისაგან ნაწილი ძელის ქეშმარიტისა და ინახავდა იმათ, ვითა წინდა ზეციერის მფარველობისასა და ყოველს თავისუფალს დროს ილოცვიდა სრულის სარწმუნოების სიტუოებითა და სრულის ყმაწვილის გულის სიფიცხითა.

როდესაც ათავებდა თავისს ლოცუასა და სთქტა უკანასკნელი სიტყვები: „ყოვლად წმიდაო ღუთის-მშობელო, მეოხ-მეყავნ და დაიცევ სული ჩემი“ — მიუბრუნდა შემავალს ძმასა და შეიტყო იმისგან ხტანთქრის ბრძანება.

თითქო მხის ეცაო, ისე შეძრწა ეკატრინე, — „დავიღუპებით ძმაო!“ — უთხრა დავითსა და მიიკრა მთრთოლარესა გულსა.

ერთბამად გაჰკრა ფიქრმა და განიზრახა ცუდმორთულობით დაბნელება როგორმე თავის მშჷსნიერებისა: პირზედ წაისვა რალაც ცუდი და დრკუ ფერ-უმარილი; შეიმოსა ფედ ცუდად; და თავი დაიხურა ყოვლის წესიერების წინააღმდეგად და ამ გუარად გაჰყვა თავის ძმას სულთანთან, პირველის ფეხის შედგმითგანვე გასასტერებელის სიმდიდრით დაბნელებულმა დავითმა ვერა გაშინჯა-რა სერალში უკანას-

კნელს ოთახამდე; ეკატერინელა მივიდოდა ცუდით და უსიამოვნო სიარულითა მიწაზედ თვალდაშვებული.

— „ოჰ, რა ყმაწვილი ყოფილა, ჰსთქუა სულთანმა დავითზედა, თავზედ კელის გადამსმელმან; ნუ გეშინიან პატარა გურიელო! მე გპირდები ჩემს მოწყალებასა. გზას ხომ არ შეუწყუხებებიხარ? — შენი და როგორ არის?“ — ჰკითხავდა დავითს ხვანთქარი და მიჰხედავდა ხოლმე ეკატერინეს, მაგრამ ეტყობოდა უკმაყოფილობა.

შემდგომ თავის საკუთარის ხელით უბოძა დავითს ხილისათვის რავდენიმე ქესა რუბი, წურილი ოქროები და კელზედ აკოცნიდა; ეს იყო ნიშანი მოწყალებითის დათხოვნისა. შემდგომ ყმაწვილები გამოიყუანეს. სულთანმა ჩააბარა ისინი ერთს თავისს დაახლოებულთაგანს სერასკირს ხოსროფაშას. ეკატერინე თავის გუნებაში დღესასწაულობდა მცბიერობასა და აღარა მიშავსრაო ამბობდა.

ტრაპეზონელს ოსმან-ფაშას რისხუა ელოდა, ამიტომ რომ გურული ქალი ხვანთქარს ცუდად ეჩვენა; მაგრამ მაინც ბრძანა ჯერ დარწმუნებაჲ, — თუ რაოდენად მართალი იყო მოხსენება მისი.

ამგვარის ბრძანების უადვილესად აღსრულებისათვის ეკატერინე შეორეს დღესვე გადაიყუანეს ხოსრო-ფაშის სახლში და ჩააბარეს იმის პირველის ცოლის მფარველობას. ეკატერინეს რასაკვირველია მაშინვე გამოაჩნდა სიცრუე, დაამტკიცეს, რომ ფედ მშვენიერი არისო და ყოვლით ღირს-შემამკობელი სერალისაო. ხოსრო-ფაშის ცოლი შეაგულეს, რომ მოიპოვოს როგორმე ნდობა და სიყუარული ეკატერინესი; აღუთქუას უთვალავი სიმდიდრე, რომლისაც მფლობელი იქმნება ხვანთქარის ჰარამხანაში; დაარწმუნოს, რომა უღვრთა კანონების ძალით უეჭველად აღიარებენ მას ხვანთქარის პირველ საყუარელ მეუღლედ, თუ მიიღებს მაჰმადიანობას და მაშინ კელში ექნება ყოველივე საშუალობა, რომ არა თუ ამოუგოს თავის ძმას წარგებული სამფლობელო, არამედ

მოუპოოსცა პირველ ჩინებული დიდკაცობა ოტტომანის იმპერიისა. შემაცოუნებელს უგზავნიდნენ სასახლითგან მრავალს ფედ ძვირფასს ნივთებსა ეკატირინესთვის მისანიჭებელად თავის სიტყვების სიმართლის დამტკიცებისათვის, მაგრამ ეკატირინე ყოველსავე ცივად უარ-ჰყოფდა და მხოლოდ ილოცვიდა ღუთის-მშობლის ხატის წინაშე. ამას არას მიჰხედეს და ერთს კვირას უკან გადაიყუანეს სერალში; დავითსა და ყოველთა მასთან მხლებელთა დაუნიშნეს სადგომი სხუას მოშორებულს ადგილს, ისე რომ სრულიად მოსპეს ეკატირინესა და მათ შორის მისულა-მოსულაჲ. ერთხელ მოუტანეს დავითსა ნაწილი ძელის ქეშმარიტისა, რომელსაც ეკატირინე გულითგან არას ღროს არ აიხსნიდა ხოლმე, და უთხრეს, რომ იმისთვის ეს საჭირო აღარ არისო. ამ ამბავმა სულყოველნი გააკვირვა. მაჭუტაძე სრულებით ვერას მიმხვდარიყო. სხუანი ჰფიქრობდნენ, რომ იქნება ეკატირინე გათათრდაო. ვინც უფრო კარგად იცნობდა იმას, და სხუათა შორის მაჭუტაძე და დოლიძე თავ-თავისთვის ჰფიქრობდნენ, იქნება მოკუდა ეკატირინეო, ან იქნება..... მაგრამ ემინოდათ თავ-თავის ფიქრისა, სხუას ვერავის უცხადებდნენ გულის პასუხსა, და იფანტებოდნენ სხუა-და-სხუას, უფრო და უფრო ბნელის ფიქრებითა.—ორს დღეს უკან ნაწილი ისევ მოითხოვეს და ეს სულყველას იამათ, მაგრამ რათ იამათ, არავინ არ იცოდა. მრთელს ერთს კვირას ამის მეტი ამბავი არა ჰსცოდნიათ-რა. ერთს კვირას უკან კი ცოტად რაოდენადმდე მოჰსულიერდნენ გურულები.

—„ვინ არის თქუცნგანი იესე დოლიძე?—კითხულობდა ყიზლარ-ალის მოხელე კაცი.—შენ შეგიძლიან ჰნახო შენი ბატონის შვილიო,—უთხრა დასახელებულსა; თუ გინდა ცოტა გურული საქმელებიც მიართვიო. ნება გაქუს, რომ თითქმის ღვინოც მიუტანოო“. და დოლიძე მიიყუანეს სერალში ფარულის გზით. დოლიძე იყო უერთგულესი ყმა ეკატირინესი და ფეხზედ ველარ იდგა სიხარულისაგან. მაგ-

რამ როდესაც დაანახეს ეკატერინეს სადგომი და როდესაც იქითგან გამოვიდა რალაც აჩრდილი და ჰკითხა ქართულის ენით: „დოლიძე, ერთი კვირაა არა მიქამიარაო?“. დოლიძე გაშეშდა განკვიფრებისაგან.

— „ბატონიშვილი სადაა ჩემი?—ჰკითხა მან.

— კი ვეღარა მცნობ, დოლიძე?

მე ვიცან მხოლოდ ხმითაო, —ამბობს ეხლა თვითონ ეს დოლიძე.—გამხდარიყო მკუდარსავით და ემსგავსებოდა საიქიოს რასმე აჩრდილსა. ძნელად დასაჯერებელია, რომ სულსა შეეძლებოდეს ყოფნაჲ ისეთს სხეულში; უფრო ძნელად დასაჯერებელია, რომ ერთს კვირაზედ ასეთმა საკვირველმა მშვენიერებამ მიიღოს სახე საშინელებისა.

— „დოლიძე! გურული პური არ მოგიტანია?—ჰკითხავდა ქალი, და გულსაღვსემა სიბრაღულითა და მწუხარებითა დოლიძემ მიართვა მცირე რაჲმე გურული საქმელი და ღვინო.

— „მარგალიტი თავზედ მაყარეს, — ეუბნებოდა მას შემდდგომ ეკატერინე; — დამიბნელეს თვალები ოქროთი და აღმასითა; მაგრამ ჩემი ძელი ქეშმარიტი კი მომპარეს. ოჰ, რა საშინელად ვიტანჯებოდი მაშინ!.. ორს დღეს სრულეებით გადავირიე: როგორ მომამბრუნეს არ ვიცი.— კი გავჰკეთდი აქ მე, განა იესე?.. საშიშრად გავჰკეთდი. ძალიანაც კი ვიმარხე: არც ერთი ლუკმა პური, არც ერთი წვეთი წყალი არ ჩასულა აქ ჩემს პირში. როგორ მივიკარებდი აქაურს ბოროტებასა... ოჰ! რა საშინელია ხუანთქარი, იესე; რა საშინელად მძულს მე ისა, რომ იცოდგი... ძალათ უნდა... უფალო შემეწყალე, უფალო იესო ქრისტე, 'შემეწყალე მე!'. კი, უფლება მრავალი აქჲს. მაგრამ მე უფრო ძლიერი არა ვარ იმაზე? ვიდრემდის უფალი ჩემთანა არს? იასე? რას იტყვი შენ?... ოჰ, როგორ მიხარია, რომ შენის ნახვის ნება მომცეს მე... რათ უნდა ვიყო?... მარამ მომიტევე, ღმერთო! ვერ შეისმენ შენ უფალო დრტვინვასა ჩემსა! იყავნ ნება შენი!...“.

მსმენელი ამ გვარის წყნარის, გაგძელებულის და გაუწყობელის ლაპარაკისა, დოლიძე თუმცა დიდად ჰსცდილობდა, მაგრამ ვერ იძლებდა გულამოჯდომით ტირილის დამალვასა

„მე ვარ შვილი მამიასი და სოფიოსი, და წარვდგებიცა მათ წინაშე მათ ღირსად შვილად, ეგრეთაღვე ქრისტიანედ, ვითა იგინი! იესე, საყურელო ჩემო, ძმაო ჩემო იესე, ილოცე ჩემთვის, დიდათ ილოცე; ჩემს ძმასაც უთხარ, რომ იმანაც ილოცოს, სუყველას უთხარ, რომ ილოცონ ჩემთვის... ხომ ჰხედავ მტერთა შორის ვარ!“

მწუხარებით მოკლდინებული დოლიძე, როდესაც მობრუნდა სერალიდამ, და უნაზო დავითს ნახული, აფრქვევდა ერთად იმასთან მრავალს მდულარეს ცრემლსა. შემდგომ უშვებდნენ ხოლმე იმას სერალში დღითი-დღე. გურულმა საქმელებმა მოასულიერეს რაოდენადმდე ეკატერინე. ორუჯის თთჳსა, როდესაც ოსმალთათვის დღე არს ღამე, და ღამე დღე, ის ნახავდა ხოლმე თავის ბატონის შვილს ყოველს დილასა. და თუმცა აღუთქვამდნენ დოლიძეს მრავალს საუნჯესა, ერთისა ოდენ რჩევისათვინ, რომელ ეკატერინემ ალასრულოს ნება ხუანთქრისა, მაგრამ ის ანუგეშებდა ხოლმე მარად ღუთის სასოებითა, და დაჯილდოებითა სააქაოს მოთმინებისათვის საიქიოს სასუფეველსა შა.

„იფიქრე ჩემი უბედურება, — ეტყოდა ერთხელ ეკატერინე დოლიძეს, — ჩემმა თანაღზრდილმა, — არ ვიტყვი მისს დატევებულს სახელს, — ჩემმა საყურელმა მოახლემ მიიღო მაჰმადიანობა, და საძაგელი მგმობელი ჰსჯულისა მეც მიჩვედა ტკბილის იესოს გამობასა. საშინელია იესე თუ არა?... ოჰ! ეს უთუოდ გამაგიჟებს მე. მე ვგავადე და იმათ კი დიდს პატივში ჰყავთ! მხოლოდ ნუგეშად დამრჩა მე ჩემი მუნჯი მუახლე, მაგრამ უხმო რამ მესაუბრე, ვითა საფლავი.“

„გუშინ კიდევ იყო ჩემთან ხუანთქარი, — იტყოდა მეორედ ეკატერინე: — როგორც უწინ, ისე გუშინაც მიაღერსებ-

და და მაშინებდაცა.—,რო მოვინათლო არც მაშინ შემირთავო, ჩემო ჰურიავო,—მკითხა მე.—ოჰ! მაშინ მე ვიქმნები პირველი მხევალი თქცნი.—თუ არა?—კიდევ მკითხა მან.—თუ არა, ჩემ მაგიერ წიად-უყოფ მხოლოდ მკუდარს სხეულს, ვუბასუხე მე; ხოლო მან დამიქნია თავი საშინლად და გავიდა.—ოჰ! რა საშინელია, იესე!

ორუჯის შემდგომ დოლიძეს აღუკრძალეს სე რალში სიარული. მოისპო მეორედ ყოველი მიმოსტლა ეკატერინესთანა; მოისპო ყოველი ამბავი მისი,—მაგრამ ახლა ერთის კუთრის მაგიერ, იმის ამბავის უცოდინარობამ გასწია რაოდენსამე თთუტს. ერთხელ დოლიძეს ვიღამაც მისცა დაბეჭდილი წერილი, და მყისვე მოეფარა. ეკატერინე ჰსწერდა რუსის ელჩს და ჰსთხოვდა შემწეობას, ვითარცა რუსეთის ღენერლის ქალისათვის. მაგრამ დოლიძეს სრულებით არა ჰქონდა არა ვითარი ღონისძიება ამ წიგნის მიტანისა ვისთანაც იყო მიწერილი, და დასწუტეს.

ეს იყო 1831 წლის ნახევარში. იმავე წლის 9-ს ნოემბერს საქართველოს მთავარ-მართველად ყოფილმა ღენერალადუტანტმა ბარონ როზენმა ჰსთხოვა უფალს სამხედროს მინისტრს შუამდგომელობა კელმწიფე იმპერატორის წინაშე, რათა მიეტევოსთ დანაშაულობა ყოველთა სამხლტარს გარეთ გასულთა გურულთა და ნება მიეცესთ ვითარცა მათ, ეგრეთვე მთავრის შეილთაცა მშობელს ქვეყანაში დაბრუნებაზედ; და უმაღლესი ბძანება ამაზედ გამოვიდა 1632 წლის იანვარში.

მაშინ მოსთხოვა ბარონმა როზენმა ტრაპეზონელს ბალიოზს კავალერს გურსის ცნობაჲ, თუ რას მდგომარეობაში იმყოფებიან გურულნი, და მიიღო რა მისგან პასუხი, ჰსთხოვა გარეგანთა საქმეთა მინისტრს ღრაფს ნესელორდეს, რომ კონსტანტინეპოლელს ჩუცნს ელჩს ბუტენეცს ათხოვნინოს სულთნისათვის ნებადართვაჲ, გურიელების გამოშვებაზედ ჩუცნის სამძლტრებისაკენ.

ამ მიზეზისა თუ სხვისა რისამე საქმისა გამო შემდგომ რა-დენისამე თთვისა, როს მეორედ განაშორეს ეკატერინესა ყოველი თანამემამულე მისი, დავით გურიელი დაიბარა სულ-თანმა და სხუათა მოწყალებათა შორის ჰკითხა: „გიაშობაა, რომ შენი და დაგიბრუნო?“ — რათვანც დავითმა სიხარულისაგან ხტანთქარს პასუხი ამისი ვეღარ მოუხერხა, ამისთვის ჰკითხა ესევე შემდგომ ხოსრო-ფაშამაც. გავიდა კიდევ რავ-დენიმე თთჳ და ეკატერინეს ამბავი კიდევ არა იცოდნენ-რა. დავითმა ბოლოს დროს მხნეობით დაიწყო თხოვნა, რომ აღუსრულონ დაპირებული და ნება მისცენ კონსტანტინე-პოლითგან გასტლისა, რათვანც გურულნი იქ ხშირად ავად-მყოფობდნენ და თვით დავითიცა. უკანასკნელ შეიტყო, რომ ნებას აძლევენ ტრაპეზონში გასულისას და ეკატერინესაც თან ატანენ. სიხარულით აღარა გაეგებოდათ-რა, მეტადრე დავითს და დოლიძეს. მაჭუტაძეს ჰსტანჯავდა ფიქრი, რომ ასე ცუდად ჰსთავდებოდა ყოველი საქმე მისი, რომლისაც წარმოებაში კელ-მძღუანველობდა იგი თვისის მფლობელის სახლის ერთგულობითა და განუსაზღვრებელითა მით სურვი-ლითა, რათა აღედგინა დაცემულნი მემკვიდრის სიმართლენი მისს მემკვიდრეობაზედ. გურულნი მზად იყვნენ უკუტ გასა-სტლელად. გამოგზავნილმა მოხელემ შეატყობინა მათ, რომ ეკატერინეს ერთს საათს უკან მოიყუანენო. პატარა ხანს უკან კარზედ მომდგარის ეკიპაჟითგან გამოვიდა ეკატერინე: შესდგა იქავე, მხეცებრ მიიხედა უკან და მეყუხეულად შე-ვარდა სახლში: არცა ხმა ძმასა, არცა სალამი სხუას ვისმე.

— „ვინ ხარ? — შესძახა ძმასა?

— საყუარელო დაო! ძმა ვარ შენი! დავითი ვარ!

— „დავითი ხარ?... ხტანთქარიც დავითი არ არიი?... არა, ავაზაკო! ჰა, ჰა, ჰა!... ოლოლო, ოლოლო!... ჩემ მაგიერად წიად უყოფ შენ მხოლოდ მკუდარსა სხეულსა.... ჰა?... გესმის?... გაიგონე თუ ვერა?...

საშინელებამ თავზარი დასცა სულყველასა. სახე უბე-

დღურისა უსახო ქმნილიყო სულიერის ტანჯვისაგან. გურულ-
ნი გარს ეხვივნენ მას ვა მკუდარნი.

„წარვედინ, წარვედინ, ხუანთქართან.... მე ქრისტიანე
ვარ, ჰო, გესმისთ, თქუტუნ ეშმაკო! არ მსურს, არ დავნებ-
დები ცოცხალი... ჰააა? თავს გავიგლეჯ უსათუოდ!“...

ამ სიტყუასთან გაიგლიჯა გულისპირი, მოიწყვიტა ნა-
წილი და შესტყუორცნა უბედურთა მოყმეთა თვისთა... „გან-
ჰქრით ძალითა წმიდისა ამის ძელისათა!... ჰა, ჰა, ჰა, ჰა, ჰა!...

საშინელ იყო ეკატერინე! დავით ჰბლაოდა შიშისაგან.
მაქუტაძე იმას უვლიდა. ეკატერინე დასაბმელად იყო გაგი-
ყებული და შეჰკრეს იგი.

უბედური ობლები მივიდნენ ტრაპეზონის საფაშოს და
დადგნენ პატარა ქალაქს პლატანაში, საიდანაც არის ტრაპე-
ზონამდინ ორი საათის სავალი. რავდენსამე ხანს უკან ოსმან-
ფაშას მოუვიდა ბრძანება, რომ ნება მისცეს მათ სარუსოს
ქვეყანაში განსტლისა. იქაურმა ბალიოზმა გერსიმ ჩასხა ან-
გლიის სირენა გემში დავითი, უბედური და მისი და ყოველ-
ნი თან მხლენი იმათნი, რომელთა შორის იყვნენ: 7 თავადი,
16 აზნაური, 1 არხიმანდრიტი, 1 მღუდელი, 40 მსახური
კაცი, 1 თავადის ქალი, 3 აზნაურის ქალი და 4 მოახლე და
ყოველნი ესენი გაგზავნა შემოქმედის ციხეში და მივიდნენ
იქა 1832 წლის 15 ენკენისთთჳს. როდესაც შეასრულეს
იქ კარანტინის ვადა, ეკატერინე დაჰსტევეს ოზურგეთს ნათე-
სავებთან, ხოლო დავით და თავადი მაქუტაძე, რომელიც
ამბობდა, რომ რაც უნდა დამმართონ ჩემს ბატონისშვილს
არ მოვშორდებიო, გამოგზავნეს ტფილისში, და მოვიდნენ
აქა 30 ღვინობისთთჳს.

კელმწიფე იმპერატორმან ლენერალ-ადუტანტის ბარონ
როზენისაგან ამაზედ მოხსენების მიმდებმან, მ-ს თებერვალს
1833 წელსა უმაღლესად ჰბრძანა: რათა „მცირე წლოვანი

„დავით განწესებულ-იქმნეს აღსაზრდელად პაეების კორპუს-ში, და ეძლეოდეს საკელმწიფოს ხაზინითგან სიკუდილადმდე „პენსია ხუთასი თუმანი თეთრი ფული პირობითა ამით, რომელ ვიდრემდის სამსახურში გამოვიდოდეს კორპუსილამ, „პენსია ესე შეიტანებოდეს ბანკში სარგებლის მოსამატებელად; — დასა მისსა ნება აქტუნდეს ყოფნად ნათესავთათანა, „და ერთჟამად მიეცეს მას პირველ კელვასამართავად სამასი თუმანი თეთრი ფული და დაენიშნოს სიკუდილადმდე საცხოვრებელად წელიწადში ას-ორმოცდა-ათი თუმანი თეთრი ფული; დაენიშნოსთ აგრეთვე ადგილობითის მთავრობის მიმხედველობით ხაზინილამ ჯამაგირი სხუათაცა დავითთან მხლებელთა“. ჯამაგირი ესე შემდგომად დაუნიშნეს ყოველთავე იასე დოლიძეს გარდა, რომელიც იქნება ამიტომ დარჩა უჯამაგიროდ, რომ არ იყო დიდის გვარისაგანი, ან უფრო მომატებული დალატობის იქტუნეულობა მიიზიდა მმართველობისაგან თავის თავზედ, რათგანც უფრო უმეტესად ერთგული იყო მთავრის სახლისა.

1833 წლის მაისში დავით გაგზავნეს პეტერბურღს, განაწესეს მუნ პაეების კორპუსში. 1838 გამოუშვეს იქითგან აფიკრად და შემდგომად მოჰკლეს 1839 დაღესტანში, სადაც იმყოფებოდა ახულგოს აღების დროსა.

თავადი მაქუტაძე, რომელსაც ოსმალეთში ლტოლვამდინ ჰქონდა მაიორობის ჩინი, იყო 1838 ექსპედიციაში აფხაზეთს, წინასმძღურობდა გურიის მილიციას; ნამსახურობისათვის მიიღო ჩინი პოდპოლკოვნიკობისა და იმყოფება გურიის დროებითს სასამართლოში წევრად.

კნენა ეკატერინე მოიყუანეს ტფილისში მოსარჩენელად; აქიმების რჩევითა, და სხუათა შორის პრიბილის რჩევითა, რომელთანაც რავდენსამე თთუცს იყო იგი უსარგებლოდ მიათხოვეს 1834-ში მეგრელს თავადს ლევან ჩიჩუსას, რომელსაც არ იკარებდა ეკატერინე, და რომელიც ქორწინებითგან მცირეს ჟამს შემდგომ გარდაიცვალა; მასუკან ეკატერინე

წაიყუანა ნათესავემა მისმა მენგრელის მფლობელის მეუღლემ მთავრინა მართა ზურაბის ასულმან საზრუნველად. მუნ ჰსცხოვრებდა იგი ამ წლის მაისამდინ. იმერეთის დედოფლის მარიამის სურვილისამებრ, მაისში მოიყუანეს იგი ტფილისს; და თიბათთჳსში გაგზავნეს პეტერბურღშია, სადაც განუწყესებენ განსაკუთრებითს აპეკასა და იცხოვრებს თავის დასტერეზიასთან, რომელიც ერთი-ღა არის ცოცხალი სამთა გაგზავნილთა 1830-ში დათაგან. ეკატერინეს თან გაჰყუენენ იქა მარად ერთგულნი მისნი აზნაური იესე დოლიძე და მუნჯი მოახლე.

ამ ამბავის დამწერს ჩინოენიკსა მაისში და თიბათთჳსში ჰქონდა შემთხჳვა და ჰნახა ტფილისში რაოდენჯერმე უბედური კნენინა ეკატერინე ჩიჩუა: ტანი და სახე მისი მოაგონებენ ადამიანს განვლილს დიდებასა და მაღალს კეთილშობილებასა; პირველი მახედ შეხედულობა აწარმოებს თქჳსნ შორის სიბრაღულისა რასმე გრძნობასა: იგი მაღალია, გამხდარი, საკვირველად ფერმკრთალი და უგრძნობელი; ცხვირი მისი თითქო ძალიან დიდიაო, ამიტომ რომ პირის სახეს სრულეებით აღარა აქჳს თავისი სავსება. შავთა წარბთა, ოდესმე მშვენნიერთა, მიუღიათ ახლა რაღაც გასწორებულთი მდგომარეობა. იქნება იმ მძიმეთა და ძნელთა ფიქრთაგან, რომელიც ფდ ძვირად ჰშორდებიან უბღლსა მისსა; დიდნი შავნი თვალნი განაცხადებენ ახლა ფდ მძიმესა მელანხოლიას, ესე იგი ღრმად დაფიქრებასა და სრულეებითს ყურადღების განშორებასა ყოვლისა მის საგნისაგან, რასაცა ჰხედაფს ანუ რასაცა ისმენს; რა ჰსწარმოებს გარეშე მისსა, არ იცის, მაგრამ ჰხშირად მოჰხდება ხოლმე, რომ ფიქრი მისი მიიღებს თავის წესიერებასა, მოვა ხოლმე აზრზედ, შეიძლებს შემეცნებასა და მიყოლებით ლაპარაკსა; მაშინ თვალნი მისნი, უმიზნოს კეთილობისა გამომაცხადებელნი აფრქვევენ სიცოცხლისა მის

ელვარებასა, რომლითაც ყოფილა იგი ოდესმე აღსავსე და
ძალსა მის ხასიათისასა, რომელიც დაუჩაგრავთ და შეუმუ-
სრავთ მეტის-მეტათ მძიმეთა განსაცდელთა.— გახელებული
სიმძაფრე აღარ მოვევლინება ხოლმე მას: დაემართება ოდესმე
ისტერიკაჲ და ხანდახან იცინის უმიზეზოდ ანუ მსწრათლ
შეკრთება უმიზეზოდვე თითქო მნახავი მიუწლომელისა რისმე
მოჩუცნებისა.

დაწერილ-ანს ტფილისს 30 ივნისს 1840 წელს.

ქართული სიტყვიერების ისტორია:

წიგნი 1, 2 და 3 ა. ხახანაშვილისა. *)

Очерки по истории грузинской словесности: выпуски 1, 2 и 3
А. Хаханова.

არა მგონია საქართველოს შესწავლისათვის ისტორიულად, კულტურულად და ლიტერატურულად ვინმეს იმდენი შრომა მიუძღოდეს, რამდენიც დიდად პატივცემულს ბ. ალექსანდრე ხახანაშვილს მიუძღვის.

*) ზატყვემული თანამშრომელი ჩვენი, ბ.ნი ბ. კ., ავტორი წერილისა „ისტორიის შესავალი“, რომელიც „მოგზაურის“ ამ წლის პირველ ნომერში დაიბეჭდა, თავისი ამ მეორე წერილით სტდილობს საქმით განახორციელეს თავისი შესხედლობა ისტორიაზე.

— „დღეს განხილვა და გამოკვლევა ისტორიულად, —სამართლიანად შენიშნავს ავტორი, —ნიშნავს მეცნიერების სხივის ჩამოქეპბას თვითონ ხალხის გულის სიღრმეში, განათებას და გაშუქებას ხალხის ცხოვრებისას“... „ისტორიის უმთავრესი დანიშნულებაა, — განაგრძობს ავტორი, —საზოგადოების, ხალხის ცხოვრების გათვალისწინებაა“... „დღევანდელ ისტორიკოსებს იმდენად არ აინტერესებს ხალხის პოლიტიკური ცხოვრება, მისი გარეგანი ფორმა, რამდენადც შინაგანი ცხოვრება. ზრგმატიული ისტორია ადგილს უთმობს შინაგანს ანუ კულტურულს ისტორიას“... „საქართველს კულტურულს ისტორიის შესწავლა, —განაგრძობს ავტორი, —არის შესწავლა ქართველის ერის კულტურულს მძძობისა, როგორც

მთელი მისი სიცოცხლე წერაა, მთელი მისი ცხოვრება შრომაა, შრომა გამუდმებული, დაუღალავი და ფრიად ნაყოფიერი. რომელი პერიოდული გამოცემა გინდა აიღეთ (რუსული, გინდა ქართული), ყოველგან და თითქმის ყოველთვის თქვენ შეხვდებით ბ. ხახანაშვილის წერილს, რომელიც შეეხება მეცნიერების ამა თუ იმ დარგს, რომელიც სხვის ჰფენს ამა თუ იმ კითხვას, რომელიც აშუქებს და ანათებს ჩვენის ქვეყნის ბნელეთით მოცულს წარსულს და მით აწმყოსა და მომავალს გვითვალისწინებს. კითხულობთ მის წერილებს და გიკვირსთ: ნუ თუ შესაძლებელია ამდენი სწეროს ერთმა კაცმა? თქვენ ხვდებით მის წერილებს როგორც დემოკრატიულს, პროგრესიულს და ლიბერალურს, აგრეთვე კონსერვატიულს და რეაქციონურს გამოცემებშიაც. ეს იმისთვის, რომ ის მაღლა სდგას არა მარტო პირადულ ინტერესებზე, არამედ პარტიულზედაც. ეს იმისთვის, რომ მას ყველაფერზე მეტად ჭეშმარიტება სწამს; თუმცა პლატონი ძლიერ კარგი მეგობარია მისი, მაგრამ უკეთესი მისი მეგობარი — მაინც ჭეშმარიტებაა. უეჭველად ბ. ხახანაშვილის ბიოგრაფიის დამწერი შემდეგი სიტყვებით დაასრულებს მას: ალექსანდრე ხა-

წასულის, ისე თანამედროესა, აწმყოსი, რომლის შემდეგაც ადვილი ხდება მამავლის გათვალისწინება“.

რედაქცია სიამოვნებით ეგებება ბ-ნ ბ. კ.—ის მოხსენებულ მიძარტულებით შრომას. ამ მიზნით იგი ჯერ-ჯერობით გვზიარდება უფრო დაწვრილებით გაგვაცნოს ჰატიცემულის ა. ხახანაშვილის მოხსენებულ შრომით.

რედ.

ხანაშვილი განხორციელებაა ჭეშმარიტების, მუდმივის, მეტად ნაყოფიერას შრომის, შრომის და კიდევ შრომის.

ბ. ხახანაშვილის „ქართული სიტყვიერების ისტორია, ეს ის კაპიტალური შრომაა, რომელიც სხვის ჰფენს საქართველოს წარსულს და აცნობს მას ევროპასა და რუსეთს. საქართველო უცნობი იყო და დღესაც არის არა მარტო ევროპისთვის, არამედ რუსეთისთვისაც კი. თუმცა ბროსეს ნაწარმოებს საქართველოს შესახებ კითხულობდნენ, მაგრამ საქმე მარტო ამ კითხვით ბოლოვდებოდა. დღეს ხახანაშვილის შრომა აცნობს ევროპასა და რუსეთს ჩვენის ქვეყნის კულტურულ მოძრაობას, ჩვენის ქვეყნის გონებრივ ნაწარმოებთ. აქედან ტყობილობენ, რომ საქართველოსაც უცხოვრია, მასაც გამოუცდია ის ისტორიული და გონებრივი მოძრაობანი, რომელნიც განიცადეს ევროპის და აზიის კულტურისან ხალხებმა; იგებენ, რომ ქართველობასაც მიუბაძავს, უთარგმნია, უსესხნია სხვა ისტორიულ ხალხთა გონებრივ ნაწარმოებთაგან; მასაც უთხზავს, უწერია და თავისი წვლილი. ორიგინალური აზრი შეუტანია საკაცობრიო, მსოფლიო აზრთა წარმატებაში; ბ. ა. ხახანაშვილის წყალობით დღეს საქართველოც გაიძახის: მეცნაეწნო და მკვლევეაწნო, თქვენ თუ არ მომახერხებთ ეურაღლებას, მე თვითონ გვერდები თქვენის ეურაღლების დინსი გზეხდეო.

როგორც თითონ ავტორიც ამბობს პირველ წიგნში, მთელი ეს შრომა გამოვა ოთხ ტომად. პირვე-

ლი შეიცავს ხალხურ ეპოსის ნაწარმოებს, მეორე წიგნში მოთავსებულია წერილობითი ისტორია ქართული სიტყვიერებისა მე-XIII საუკუნემდე, ე. ი. საქართველოს ლიტერატურის ოქროს საუკუნემდე. მესამე წიგნში მოთავსებულია ძველი ისტორიული საბუთები და ნაშთები მე-XIII – XVIII საუკუნემდე და მეოთხე წიგნში შევა ახალის დროის ლიტერატურა, ე. ი. როცა საქართველოში რუსეთის ბატონობა და-მყარდა.

პირველი წიგნი იყოფა ორ დიდ ნაწილად: ხალხურ და მწიგნობრულ სიტყვიერებად. პირველს ნაწილში შედიან: ჩვეულებანი და სიმღერები, საგმირო სიმღერები, ისტორიული სიმღერები, ლირიკული სიმღერები, ზღაპრები, ანდაზები, გამოცანები, შელოცვები. მეორეში: აპოკრიფები, სასულიერო ლექსები, ლეგენდები, ისტორიული ლეგენდები, ცრუმორწმუნეობის და მკითხაობა-მარჩიელობის წიგნები, წმიდანების ცხოვრება.

რა კი საქართველომ ქრისტიანული სარწმუნოება მიიღო, ამით დაედო საფუძველი ჩვენში ქრისტიანულ კულტურას და განათლებას. აქედან იწყება დანგრევა და დამსხვრევა ძველის კერპებისა, დაღეწვა ყველაფრის იმის, რასაც კი კერპთ-თაყვანისმცემლობის დაღი აზის; სამაგიეროდ ჩაისახა და აღორძინდა ყველაფერი ახალი, რაიც ხელს უწყობდა ქრისტიანულ ზნეობის განვითარებას და გავრცელებას. აქ ჩვენი განვითარება და წინ სვლა ბიზანტიის გავლენის ქვეშ ხდება, იმ ბიზანტიის, რომელშიაც

მოგროვდა ძველი საბერძნეთის და რომის კლასიკური ცივილიზაცია და ახალი ქრისტიანული მცნებანი. სხვისი გავლენის ქვეშ ყოფნა არ არის სასიამოვნო, მაგრამ თუ სხვისი ზე-გავლენით შენ ვითარდები და წინ მიდიხარ, როცა შენ ძალა-უნებურად უვარდები სხვას კალთაში იმისთვის, რომ შეიძინო და შეითვისო მისგან ყველაფერი კარგი, — ამ გვარი სხვის ხელში ყოფნა თუმცა მძიმე, მაგრამ სასიამოვნოა. ბიზანტიის გავლენის ქვეშ ყოფნა მაშინ ნიშნავდა ჭეშმარიტების ქვეშ ყოფნას ქართველებისთვის. აქ გაჩაღდა საქრისტიანო თუ საერო წიგნების თარგმნა და თხზვა.

„საბერძნეთის და საქართველოს ლიტერატურის შემაერთებელი ხიდი იყვნენ ივერიის მონასტრები და მათთან დაარსებული სკოლები პალესტინაში, სირიაში და ათონში.

„ანატოლიები, ანუ კრებული სასულიერო და საერო მწერლების თხზულებათა სხვა-და-სხვა საგნებზე თარგმნეს ქართულად მე-XIII საუკუნეში, რომელთა საშუალებით შესაძლებელი ხდება გაცნობა ძველი ფილოსოფოსების, ორატორების, ისტორიკოსებს და პოეტებისა... ამ გვარად საქართველო ხუთის საუკუნის განმავლობაში მისის გაქრისტიანების შემდეგ ხარბად დაეწაფა ბიზანტიას განათლებას, არა მარტო სასულიეროს, არამედ საერო ლიტერატურასაც, რომელიც ძველ, კლასიკურ მწერლებმა გვიანდერძეს ჩვენ. *)

*) გვ. 146, 155, წიგნი ზიჟუელი.

მეორე წიგნში განხილულია ძველი ლიტერატურა მე-XIII საუკუნის დასასრულამდე. ქართველების სულიერი აღორძინება მათი გაქრისტიანებიდგან იწყება.

V—XII საუკუნეები ერთად ერთი უბრწყინვალესი დროა საქართველოს ისტორიაში. ქართველობას თუ კი რაიმე ღვაწლი მიუძღვის საკაცობრიო წარმატების მსვლელობაში, უთუოდ ეს შვიდასი წელი უნდა ჩაითვალოს. დაახლოება და დამეგობრება ბიზანტიასთან, შეთვისება მისის როგორც საეკლესიო, აგრეთვე საერო ცივილიზაციისა, ძღვევა-მოსილი ბრძოლა ქართველ მეფეთა, ბრწყინვალე ოქროს საუკუნე, — აი ყველა ის ღვთის მადლი, რითაც ამაყობს დღეს საქართველო და რამაც ხელი შეუწყო მის ჩარევას მსოფლიო ისტორიულ ფერხულში.

მაგრამ აღმართს დაღმართი მოსდევს, დარს — ავდარი, და საქართველოს ბრწყინვალე წარსულსაც ბურუსი ეფინება. საქართველო დაეცა პოლიტიკურად, ის გაიხრწნა, ყველაფერი მაღალი კლასიკური მასში შეიღახა და შეიმწიკვლა. და ეს დაცემა და გათახსირება უფრო ძლიერდება მას შემდეგ, როცა კონსტანტინეპოლი, — ეს აკვანი და დაუშრეტელი წყარო სიბრძნისა და მეცნიერებისა, დაეცა და განადგურდა, როცა ის ოსმალეთის მთავრობის გარყვნილობის და აღვირ-წახსნილობის სათარეშოდ ხდება 1453 წელს.

„ამ დღიდან დასავლეთის საქართველოს საშინაო

პოლიტიკაში ოსმალეთი ჩაერია, აღმოსავლეთისაში კი—სპარსეთი. აქედან იწყება დაუბოლოვებელი ინტერიგები. სარგებლობენ რა სპარსელები და ოსმალელები საქართველოს შინაურის არეულობით და ამბოხებით, ისინი აქეზებენ და უსისინებენ მამას შვილზე, შვილს მამაზე, ძმას—ძმაზე, და ამ გვარად შებოქვს და შემუსრეს საქართველოს თავისუფლება თვითონ საქართველოსივე შვილთა შემწეობით. ამ გვარ ჩარევას თან მოჰყვა ქართველ მეფეთა-მიერ სარწმუნოების გამოცვლა და ქრისტიანობის ნანგრევებზე ისლამი გამოიჭიმა. „ვიწრო პირადი ინტერესებით აღჭურვილნი ქართველნი მეფენი სიამოვნებით იცვლიდნენ სარწმუნოებას; მათ მიჰყავდათ ქართველი მონა-ქალები შაჰის და სულთნის ჰარამ-ხანებში, ავრცელებდნენ საქართველოში ისლამს და მათს ზნე-ჩვეულებას“ *).

ამ გვარია ისტორიული მდგომარეობა საქართველოსი XIII—XVIII საუკუნემდე. მთელი ექვსასი წლის განმავლობაში საქართველოში სრული რეაქციაა გამეფებული. ბრძოლა საშინაო--ფეოდალთა შორის; ბრძოლა მამა და შვილებს შორის, ბრძოლა ძმებს შორის, ბრძოლა გარეშე მტრებთან, მუდმივი სისხლის ღვრა, აი რას წარმოადგენს ეს ხანა. ევროპაში „ადამიანების, დიდებულ ადმოჩენათა და გამოკონებათა ხანა“ — საქართველოში დაცემისა და განადგურების ხანად შეიჯავრა. და ამ გვარ გახრწნილ, დანაწილებულ და და-

*) გვ. 4, წიგნი მესამე.

ქართლისა და კახეთის სამეფოების პო- ლიტიკური მდგომარეობა

მეფის ირაკლის მეორის დროს.

(შემდეგი *)

სახელმწიფო შემოსავალი. ოქრო-ვერცხლის და სპილენ-
ძის მადნებიდგან, საბაჟოდგან (დამოუნიდგან), წყლების და
თამბაქოს პლანტაციებიდგან, განჯის, შუშის და ერევნის სა-
ხანოებიდგან და ქვეშევრდომთაგან სულ წელიწადში შემოს-
დიოდა მეფეს 400.000 მანეთი **). ამას გარდა თბილისს
კიდევ სხვა გარდასახადი ედვა, რომლის რაოდენობა დამო-
კიდებული იყო მეფის ნება-სურვილზედ. მეათე ნაწილი ყო-
ველ გვარი შემოსავლისა, გარდა სამთოსისა, ეკუთვნოდა ძვე-
ლის კანონმდებლობით სახლთ-უხუცესსა, ანუ სამეფო კარის
უპირველეს მოხელეს.

მხედრობა. ჯამაგარით დაქირავებული ლაშქარი არ არ-
სებობდა. ამ ათის წლის წინეთ ლეკთა თავგასულობის ასა-

*) იხ. მოგზაური № 1.

***) ეს ჯამა კვანუბ ერთობ მცირეა, რადგან მაშინდელი დროის
მოგზაურის რაინეგისის ჩვენებით, მარტო ქვეშევრდომთაგან ადებუ-
ლი კომლეული გარდასახადი უდრიდა 610,000 მანეთს. ამის გარდა
შუშის ხანი აძლეუდა მეფეს ხარკს 120,000 მ., ერევნისა—200,000
მან. და განჯისა 50,000 მანეთს (იხ. საქართველოს ისტორია მ.
ჯანაშვილისა გვ. 458).

ქართლ-კახეთის სამეფოების პოლიტიკური მდგომარეობა 119

ლაგმავათ მეფე ერეკლემ დააარსა ეგრედ წოდებული „მორი-
გე ლაშქარი, რომელიც შესდგებოდა 4000 მეომრისაგან *).
ეს მორიგე ლაშქარი რჩებოდა სამსახურში ერთ თვეს, შემ-
დეგ იგი ბრუნდებოდა სახლში და მის მაგიერ გადიოდნენ
რიგზედ სამსახურში სხვა ქვეშევრდომნი. ამ მორიგე ლაშ-
ქრით განსვენებულმა ლევან ბატონიშვილმა განსწმინდა
მთელი საქართველო მუხთალ და ვერაგ ლეკთა და მთიულ-
თა ხალხთა შემოსევა-აოხრებისაგან; მაგრამ ეხლა აღარც
ერთი ბატონიშვილი არ იბრძვის მათ წინააღმდეგ ისე მამა-
ცურად და ამის და მოხელეთა ბოროტ-მოქმედების გამო მო-
რიგი ლაშქარი აღარსადა სჩანს სოფლებისა, გზებისა და
მხენელ-მთესველთა დასაცველად.

კეთილ-შობილნი და შეძლებულნი გამოდიან სამსახურ-
ში ცხენით; ჩვენის იქ ყოფნის დროს მთელი მხედრობა 6000
მეომრისაგან შესდგებოდა; რუსეთთან ხელ-შეკრულობის
შემდეგ მეფე ველარ ბედამდა თათრების, ყაზახელების და
შამშადილებების, რომელნიც საუკეთესო მეომრად ითვლე-
ბოდნენ, ჯარში გამოწვევას, რადგან მათის აჯანყება-გადად-
გომისა ეშინოდა. ოსები და კაბარდოელნი ომიანობის დროს
ჯამაგირით მსახურებდნენ მეფის ჯარში. ჯამაგირითვე ჰყავდა
დაქირავებულნი ზოგიერთა ლეკთა ტომები, რომელთაგან
მძევლები ჰყავდა მეფეს ყოველთვინ.

ქართული არტილერია დააქვთ ხარებით; თუმცა მას
ბევრი ნაკლი აქვს და არც სისწორითაა იგი ვაკეთებული,
მაგრამ იგი მეზობელ მტრებისთვის მაინც საშიშოა, რადგან
მათ სრულიად არ მოეპოვებათ არტილერია. ეხლა მეფე
ერეკლეს 12 ზარბაზანი აქვს, რომელნიც ჩამოსხმულია
თბილისში, თოფის წამალსაც თითონვე აკეთებენ და რადგან
კარგათ არ იციან მისი შემადგენელი ნაწილების შეერთება,
ამიტომ იგი ერთობ ცუდი თვისებისაა.

*) ბუტკოვის სიტყვით — 5100 კაცისაგან.

მოგზაურა

უმალესი სამხედრო მოხელე იწოდება სარდლად, რომელთა რიცხვი სამია: ერთი კახეთში—თავად ჩოლოყაშვილების გვარიდგან, ერთი ზემო ქართლში—თავად ამილახვრიანთ გვარიდგან და ერთიც სომხეთში—თავად ორბელიანთ გვარიდგან. ეს თანამდებობანი მემკვიდრეობითია საგვარეულოში. კათალიკოზს ჰყავს თავისი სარდლები—მარჯვენა და მარცხენა ფრთების გენერლები. არტილერიის უფროსი იწოდება თოღში-ბაშად. მეფის უფროს და უმცროს ადუტანტებად არიან ბამ-ბაშები—ანუ ასის, ხუთასის და ათასის თავნი, იასაულნი და მებაირახტრენი. თუმცა ყველა ამ მოხელეთა თანამდებობანი არსებობენ, მაგრამ თავიანთ ადგილზედ არც ერთი მადგანი არა სდგას ომის დროს, ყველანი მეფის გვერდით იკრიფებიან ხოლმე. ამის გამო ომის დროს მათი ხელ-ქვეითნი თავის ნებაზედ დახეტიალობენ და რიგში უწყეს-რიგოთ დგანან. მათი სამხედრო ბანაკი (ლაგერი) მიაგავს სავაჭროდ შეკრებილ გლეხკაცთა ბინას (კრებას); არა ჰყავთ არც მოწინავე და არც საყარაულო მორიგე რაზმები (отряды), რის გამოც ისე ღამე არ გავა, რომ მათ მტერმა შუა ბანაკიდან არ მოსტაცოს ცხენები, ან კაცები. რასაკვირველია, მტერსაც ასეთივე საწყაოთი უწყავენ ხოლმე. ჩვეულებად არა აქვთ სალაშქრო სურსათის (პროვიანტის) დამზადება, თვითეულ ჯარის-კაცს თვით მიაქვს თან იმდენი საზრდო, რამდენის ზიდვაც შეუძლიან; ამის გამო ჯარი ხშირად შიმშილს თმენულობს; ხანდისხან თბილისიდან აშველებენ ხოლმე სურსათს, მაგრამ ეს იშვიათად ხდება; ამიტომ ომიანობის დროს მიაქვთ თან მარტო პური, დანარჩენ სანოვაგეს ღებუბულობენ განურჩევლად წეს-რიგისა ახლო-მახლო მდებარე სოფლებიდან. ამით (უსურსათობით) აიხსნება ის გარემოება, რომ მეფე დიდხანს ვერ იჭერს ომის ველზედ საომრად გამზადებულ ჯარს; ჯარში სრულიად არ არსებობს საჭირო სამხედრო მორჩილება, სიმკაცრე და რიგიან-წყესიანობა. ამიტომ ყოველგვარი ლაშქრობა თვით მკვიდრ მცხოვ-

რებთათვის საზარალო და დამღუპველ-ამომგდებია, რადგან თვითეულ ჯარში მყოფისათვის ნადავლ-ნაშოვნის შეადგენს ერთად ერთს მის ჯილდო-საჩუქარს.

ციხე-სიმაგრენი.

ქართლში.

1) საცახტო ქალაქი თბილისი. შემოზღუდულია აგურის კედლებით, რომელშიაც დატანებულია მრავალი კოშკები, გარშემო კი თხრილი არა აქვს შემოვლებული და არც რიგონადაა გამაგრებული, მაგრამ რადგან საქართველოს მტრებს, გარდა ოსმალებისა, არტილერია არა აქვთ, ამიტომ იგი უშიშარი და მიუდგომელია.

2) გორი სძევს მტკვრის მარცხენა კიდეზედ, ლიახვის შესართავთან, და, თუმცა ძველებურადაა გამაგრებული, მაგრამ თავის ადგილ-მდებარობით იგი მიუდგომელი და ძნელად ასაღებია არამც თუ იქაური ხალხისათვის, არამედ ევროპიელთათვისაც კი.

3) მცხეთა კედლებით (გალაწით) და კოშკებით გამაგრებული მონასტერია, სადაც ძველი დროიდგანვე გვირგვინდებიან საქართველოს მეფენი. სძევს მტკვრის მარცხენა კიდეზედ არაგვის შესართავთან.

4) ახანური ძველებური წეს-რიგით აგებული ციხეა, კოშკებით, სძევს არაგვის პირად, რუსეთიდგან საქართველოში კავკასიის მთებით მიმავალ გზაზედ.

5) გორის-ციხე ძველებური წესით აგებული ციხეა, შიგ კოშკებია დატანებული, იგი მეტად უძველესი დროისაა, სძევს მდინარე თერგის ბეჭობზედ, კავკასიის მთებ-შუა; მის ახლოს სძევს რუსეთის ჯარის-მიერ გაკეთებული რუსეთიდგან საქართველოში მომავალი გზა. ადგილ-მდებარობით იგი მიუდგომელი და უშიშარია. ჯარების გავლის დროს შეიძლება აქ იქმნას გამართული საპრაეინტო მაღაზია.

6) სურამი პატარა ციხეა, რომელიც სძევს იმერეთისა და ოსმალეთის საზღვრებს ახლოს; აშენებულია კლდეზედ, სიპატარავის გამო ვერ შეუძლიან დიდი გარნიზონის (ჯარს) დატევა და ძლიერის მტრისათვის წინააღმდეგობის გაწევა.

კახეთში.

7) უმთავრესი ქალაქი თელავია, რომელიც გაუმავრებელია.

8) ქიზიყში სიღნაღი წარმოადგენს ფართო ადგილს, რომელიც ირგვლივ გალავნითაა შემოფარგლული, სადაც ძლიერის მტრის თავ-დაცემის დროს გარეშე მახლობელ მცხოვრებელთაც შეუძლიანთ თავიანთ ავლა-დიდებით და საქონლით თავის შეფარება. საზოგადოთ მთელ საქართველოში ყველა მონასტრებს და სოფლებს, რომელნიც უმეტესად მიწაში არიან ჩამძვრალნი, აქვთ საკუთარი ქვითკირის ციხე-კოშკები, სადაც შიშის დროს თავს აფარებს ხალხი.

სამეფო ოჯახი. მეფე ერეკლე თეიმურაზის ძე ბაგრატიონი თავის თავს, გარდმოცემის სიტყვით, ურიათა წინასწარმეტყველ მეფის დავითის ჩამომავლად სთვლის და მის წინაპართ თითქმის ათას წელიწადზედ მეტი უმეფნიათ საქართველოში. მეფე გამქრიახი გონების კაცია, იშვიათი, მომთმენი და ღვთის-მოყვარეა. მიუხედავათ თავის 70 წლოვანობისა მეტად მხნე და მოუღალავია; დღეში სამჯერ სმენულობს ღვთის-მსახურებას ეკლესიაში; გარდა ამისა ყოველ დღე ორ საათობით ლოცულობს თავის კაბინეტში, ამ დროს არავის შეუძლიან მისი ნახვა; სძინავს ძრიელ ცოტა, მთელ ღამეებს სახელმწიფო საქმეების კეთებაში ატარებს. დღისით კი ღებულობს სპარსეთის ხანებსა და მთიულ ხალხებისაგან გამოგზავნილ დესპანებს. თვით მეფე ასამართლებს თავის ქვეშევრდომთ, უბრალო საქმეებშიაც კი. გამოცდილებით იცის აზიური პოლიტიკური ზნე-ჩვეულებანი, რადგან იგი სპარსეთის მეფის ნადირ-შაჰის კარზედ იყო კარგა ხანს,

ქართლ-კახეთის სამეფოების პოლიტიკურა მდგომარეობა 123

ითვლებოდა მის ერთგულად და ყოველ მის ინდოეთზედ გა-
ლაშქრებაში მონაწილეობას ღებულობდა, მაგრამ ყველაზე
მეტს იგი უფრო იმას ცდილობს, რომ როგორმე დაამყა-
როს თავის სამეფოში ევროპიული წეს-რიგი და განათლება.
ერეკლეს მეუღლე—დარია გიორგის ასული, სამეგრელოს
დადიანების ოჯახიდანაა, თავად ჩიქოვანთა გვარიდან; პირ-
ველ ხანებში მას არავითარი გავლენა არ ჰქონდა სახელმწი-
ფო საქმეთა მართვა-გამგეობაზედ, თითქმის არც კი იცნობ-
დნენ მას, რადგან ჩვეულებისამებრ იშვიათად გამოდიოდა
ხალხში. შემდეგ კი, როცა დავაჟაკდნენ ბატონიშვილები
და წარჩინებულ და შემძლე კაცებზედ იქმნენ დათხოვილები
მისი ქალები, დედოფალმა იწყო სახელმწიფო საქმეების
მართვაში მონაწილეობის მიღება და ისეთი ძლიერი შეიქმნა,
რომ უიმის-ნება-დაურთველად და დაუკითხავად ეხლა აღარც
ერთი საქმე აღარ კეთდება და თვით მეფეც, მასთან ხან-
გრძლივის ცხოვრების გამო, ენდობა მას ყოველისფერში.

ტახტის მემკვიდრე, ბატონიშვილი გიორგი, ერეკლეს
უფროსი შვილია მეორე ცოლისაგან *) და გერია დედოფ-
ლის დარეჯანისა. იგი ყველა ბატონიშვილებზედ ღვთისნიერი,
კეთილი და ღვთის-მოყვარეა, რის გამოც სამღვდლოება მას
გარშემო ბლომად ახვევია. საღმრთო წერილში დიდად გან-
ვითარებულია, ხოლო სამაგიეროთ არავითარი სამეცნიერო
ცოდნა არა აქვს. მშვიდობიანობის მოყვარეა და მომხრეა
სამეფოში ჯეროვანის წეს-რიგის დამყარებისა. რადგან სა-
ქართველოში დღემდე საჭირო კანონ-მდებლობა არ არის
გამოცემული, იმედია, რომ მომავალში იგი შემოიღებს სა-
ჭირო-სასარგებლო კანონმდებლობას და დაწესებულებათ.
გიორგის და დედინაცვალ დარეჯანს შორის დიდი უთან-

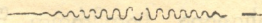
*) ერეკლე სამეფო იყო შეუღლებული; პირველი ცოლისაგან
მხოლოდ ერთი ქალი ჰყავდა—თამარი, ხოლო მეორისაგან—გიორგი.

ხმოებაა ჩამოვარდნილი, ამიტომ გიორგი ერიდება სახელმწიფო საქმეთა მართვა-გამგეობაში მონაწილეობის მიღებას, გარდა, რასაკვირველია, იმ შემთხვევებისა, როდესაც თვით მეფე ქვეყნის სათვალ-საჩინოთ იბარებს ხოლმე მას. გიორგი ბატონიშვილს პირველი ცოლისაგან *) მრავალი შვილები ჰყავს, რომელთაგან უფროსია დავითი, რომელიც ეხლა 20 წლისაა; იგი დიდათ ფიცხი ხასიათისაა და დიდი ნიჭის პატრონია; განსაკუთრებით დიდ გაბედულობას და სიყვარულს ჩენულობს ომიანობისადმი და დიდად მონატრულია ევროპიული განათლების მიღებისა.

ა. ტატუნაშვილი.

(შეუღებო იქნება)

*) გიორგი ორჯულ იყო შეუღებული.

ანტონი I

კათალიკოს-პატრიარქი საქართველოსი

(თ. ჟორდანიასი *).

ანტონი სცდილობდა აგრეთვე საეკლესიო ღვთის-მსახურების აღდგენა-გამშვენებაზედ. პ. იოსელიანის ერთს ხელთნაწერში სწერია, რომ „ანტონ I ხელ-ახლად აღაშენა ეკლესიები ყველა სოფლებშიო“.

ანტონის საზრუნავს საგანს შეადგენდა ქრისტიანობის გავრცელება საქართველოს გარეშეცა. განსაკუთრებული ყურადღება იყო მიქცეული მისგან ოსებზედ და ძველს მესხებზეო, რომელიც შეუერთდა თურქებს XVII საუკუნის დასაწყისში. თუმცა ქრისტიანობა აღმოფხვრილი არ იყო იქ, მაგრამ შერყეული კი ძლიერ იყო კათალიკოსის დროს: ათაბეგნი და მაღალი წოდების პირნი აღიარებდნენ მაჰმადის სარწმუნოებასა და დაბალ წოდების ხალხს კი ჯერ კიდევ არ დაეკარგა მამა-პაპის სარწმუნოება, თუმცა ისინი მრავალჯერ იღვენებოდნენ, არ ჰყავდათ ხელ-მძღვანელი, ღირსეულნი მწყემსნი. სამწუხაროდ ჩვენ ცალ-ცალკე ცნობები გვაქვს ამ მხრივ ანტონის მოღვაწეობის თაობაზედ.

ოსეთის და დანარჩენ კავკასიის ერის გაქრისტიანებაზედ პირველად მიაქცია ყურადღება ოსეთის მისიის ერთმა ბერმა¹⁾.

*) იხ. „მკვლევარი“ 1901 წ. № 12.

1) ეს მისია დაწესა უწმ. სინოდმა ქართველი მთავარ-ეპისკოპოსის იოსებ სამეხვიის (რომელიც 1734—1746 წწ. მართავდა ნოვგოროდის ეპარქიას, როგორც თანაშემწე ანუ „კოადიუტორი“

ამ ბერმა, რომელიც 1745 წ. მოვიდა ტფილისში, სთხოვა კათალიკოსს და თეიმურაზ II ზნობრივი და ნივთიერი დახმარებანი. მეფე და პატრიარქს ძლიერ გაეხარდათ ნიადაგ მისიის დაარსება. მათ აჩუქეს ფულები ამ ბერს და გაგზავნეს კავკასიის მთებში ²⁾. 1750 წელში ანტონმა და თეიმურაზ II „გაანათლეს ოსები“ და კეთილ-მორწმუნე მეფენი (ირაკლი II და თეიმურაზ II) ყოველთვის სცდილობდნენ ქრისტიანობის გავრცელებას ყველგან. ერთს ხელთნაწერში (1798 წ.) ნათქვამია, რომ მთიულეთში ქრისტიანობა, რომელიც გავრცელდა სირიელ მამების დროს (VI საუკუნეში) სხვა-დასხვა ისტორიულ გარემოებათა გამო და სამღვდლოების მხრივ უზრუნველობისა გამო, სრულიად დაეცაო. ზიარებას და ნათელას ასრულებდნენ ერის კაცნი (ალბად დეკანოზები), მარხვას არ ინახავდნენ, საზოგადოდ ქრისტიანობის საქმე

თეოფანე ზრკობის ძისა) და მანგლისის ეპისკოპოსის იოანეს თხოვნის თანახმად 1745 წ. (უკანასკნელმა თითქმის მთელი თვისი სიცოცხლე შესწირა დაღესტნის ჯეკების გაქრისტიანების საქმეს, ააშენა მრავალი ეკლესიები და შემდეგ დაემკვიდრა ყიზლიარში, რომელშიაც უმეტესად სცხოვრობდნენ ქართველები და აქედამ 12 სასულიერო პირების შეხებით ავრცელებდა ქრისტიანობას ოსეთის ხეობებში). ახლად გაქრისტიანებულთათვის დაასა მან ორი სასწავლებელი (ერთი ყიზლიარში), სადაც სწავლას დაეუბრებდნენ ქართველი ბავშვებიც, აგრეთვე ადაშენა მრავალი ეკლესიები. სიცოცხლის უკანასკნელ ხანებში მან ადაშენა მონასტერი ასტრახანში, კარდაიცივალა დრმა მონუცებული და დაკრძალულია სიონის ტაძარში, სადაც ახლაც იმყოფება მისი უხრწნელი გვაში (ამაზედ იხილე ჩემი სტატია „მთავარ-ეპისკოპოსი იოსებ სამებული და ბეჭვდითი საქმე საქართველოში მე-XVIII საუკუნეში. „ივერია“ 1884 წ. №№ 2 და 3).

²⁾ „ქართლის ცხოვრება“ II, 387.

წასული იყო და კერპების თაყვანის-მცემელნი იყვნენო. არაგვის ერისთვის ზაალის რჩევით წილკნის ეპისკოპოზი რომანოზი გაემგზავრა მთიულეთში, მონათლა ყველა იქ მცხოვრებნი, აზიარა წმ. საიდუმლოთი, დააყენა ყველგან მღვდლები, და აღუკრძალა ერის-კაცებს საიდუმლოების შესრულება, მიუჩინა მღვდელთ საზრდოთ მათგან ყოველ-წლოებით თითო ძროხა ³⁾. ეს რომანოზ წილკნელი მე-XVIII საუკუნეში ხომ არ სცხოვრობდა? რადგან წილკნის ეპარქია ემორჩილებოდა ანტონის, ამისათვის შესაძლებელია, რომ კათალიკოსი ამ საქმეში მონაწილეობას ღებულობდა ⁴⁾.

მესხეთში ქრისტიანობის განსამტკიცებლად ანტონს მუდმივი კავშირი ჰქონდა იმ კუთხის გავლენიან პირებთან, უგზავნიდა ბარათებსა ათაბეგსა და ჰქონდა მასთან მეგობრობა; აგზავნიდა აგრეთვე საიმედო პირებს იქა და იღებდა მათგან დამორჩილების ხელ-წერილებსა. ჯერ არ ვუწყით კიდევ რა ნაყოფი გამოიღო ანტონის შრომამ მესხეთში ქრისტიანობის გავრცელების საქმეში. ვუწყით მხოლოდ, რომ მდაბიო ხალხში ქრისტიანობა დაცული იყო იქ მე-XVIII საუკ. ბოლომდისინ. 1803 წ. ახალ-ციხეში იქმნა წამებული ქრისტესთვის ვიღაც შალიკაშვილისაგან ერთი მღვდელი (წერაკითხვის საზოგადოების“ ხელთ-ნაწერი № 254). ქართლის ცხოვრებიდან ვიცით, რომ კათალიკოსმა მოაქცია ქრისტეს სარწმუნოებაზედ უკანონოდ დაბადებული ძე მეფე იესესი ისაყ-ბეგი და მონათლა იგი მღ. მტკვარში დიდის ამბით ქ. ტფილისში ორის შვილითურთ. მიმრქმელად იყო თვით მეფე. ქრისტიანობაში ისაყს უწოდეს ალექსანდრე, ხოლო მის შვილებს იოანნე და სოლომონი ⁵⁾. გააქრისტიანა აგრეთვე

³⁾ საეკლესიო გუჯარი გვ. 25. „ძროხად ძველს ქართულ კანონ-მღებლობაში იგულისხმება ფული“.

⁴⁾ იქვე, გვ. 32.

⁵⁾ ქართლის ცხოვრება II, 428. Brossef Addition, IX, p. 628.

მაჰმადიანი ციციშვილი მერალი-ბეგი, დიმიტრად წოდებული (ქართ. ცხ. II, 429).

აქვე საქირია შევნიშნოთ, რომ პატრიარქმა ჩაიგდო ხელში საეკლესიო ქონებათა მართვა-გამგეობა და შეზღუდა ისინი ეპისკოპოზების და ბერების ბოროტად ხმარებისაგან. ამითი გამოიწვია მან უსიამოვნება სამღვდელოების მხრივ. ეს უსიამოვნება გამოხატა მეფის მოძღვარმა, დეკანოზ ზაქარია გაბაშვილმა სატირაში („ომი კატისა“), რომელიც გამოვიდა საქართველოში ანტონის რუსეთში გადასვლის შემდეგ⁶⁾. პატრიარქმა გამოაცალა ხელიდან საეკლესიო ქონების მართვა-გამგეობა აგრეთვე ამილახვარსა და ერისთავს. მათ შორის ჩამოვარდნილს უსიამოვნებას მოჰყვა ის, რომ მეფის დახმარებით მან სამუდამოდ აღუკრძალა თავადებს „საეკლესიო გლეხებითა და ქონებით სარგებლობა“⁷⁾.

მაგრამ ყველაზედ უფრო კი ანტონი სცდილობდა ქრისტიანობის დანერგვას თვით საქართველოში, რომელიც მის დრომდე სავალალო მდგომარეობაში იმყოფებოდა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ. მართლაც საკვირველი ენერგია გამოიჩინა კათალიკოსმა ამ მხრივ და მრავალ ხნოვან საქართველოში პატრიარქად ყოფნის დროს დასტოვა აღმოუხოცელი კვალი და უკვდავი სახელი თვისის ურიცხვი ლიტერატურული მოღვაწეობით. სიცოცხლის უკანასკნელს დროს მან უკვე დაიწახა ნაყოფი თვისის მოღვაწეობისა და დაუდგარის მისწრაფებისა განათლებისადმი. მას შემდეგ უმაღლესი ადგილები ეკავათ უგანათლებულესს მღვდელ მთავრებსა, მის მოწაფეებსა, რომელთაც შესანიშნავი ენერგიით გაავრცელეს, განაგრძეს კათალიკოსისაგან დაწყებული საქმე და დააყენეს სასუ-

⁶⁾ იხ. სტატია.

⁷⁾ ერთი საბუთი (1766 წ.) ჩვენ გვაქვს. იხილეთ აგრეთვე საეკლესიო გუჯრები გვ. 99.

ლიერო განათლება საქართველოში მე-XVIII საუკუნეში უმაღლეს წერტილზედ.

პირველად განათლებულმა მწყემსთ მთავარმა შეჰკრიბა საქართველოს ყველა კუთხეებიდან დაფანტული და იშვიათი ხელთ-ნაწერები და დააარსა იმათგან წიგნთ-საცავი მცხეთის საპატრიარქო ეკლესიასთან. რიცხვი ტომთა საპატრიარქო წიგნთ-საცავში აღემატებოდა 7,000 ⁸⁾. ამის შემდეგ კათალიკოსმა აღადგინა მრავალი მონასტერი, რომელშიაც ღებულობდნენ განათლებას და დააარსა სამონასტრო წიგნთ-საცავები. განსაკუთრებით სცდილობდა იგი იოანე ნათლისმცემლის და დავით გარესჯელის მონასტრების გამშვენებასა. ანტონმა თან-და-თან გაამრავლა საეპარქიო სკოლები და დაავალა ეპისკოპოსთ „ესწავლებინათ ერისათვის“. 1749 წ. მან აღძრა კითხვა კრებაზედ შესახებ სკოლების დაარსებისა. კრების დადგენილებით დაარსდა სკოლები ტფილისში და თელავში რუსეთის სემინარიებისთანანი. ამ კითხვას კიდევ დაუბრუნდებით, აქ მხოლოდ ის შევნიშნოთ, რომ ეს ორი სასწავლებელი, განსაკუთრებით ტფილისისა ექვეშეკრდომებოდა კათალიკოსს. 1749 წ. ანტონმა დააარსა სტამბაც.

ამისთანა ზომები განათლების წარმატებისათვის მაინც არ იყვნენ კიდევ საკმაო, რადგან სხვა მართლ-მადიდებელ ეკლესიებში უფრო მდიდარი ლიტერატურა იყო. სომხეთის ეკლესიაც კი უფრო მდიდარი აღმოჩნდა ამის მხრივ საქართველოს ეკლესიაზედ, ამისათვის რომ იტალიაში არსებობდა მდიდარი საზოგადოება მხიტარისტებისა (სომეხ-კათოლიკენი), რომელიც იკვლევდა სომხურ ლიტერატურასა და ამდიდრებდა მას ახალ-ახალის თარგმანებით და თხზულებებითა. განსაკუთრებული განათლება ემჩნეოდა სომეხ-კათოლიკეთა საზოგადოებასა, რომელმაც შეითვისა სქოლასტიკური მიმართულება და საქართველოს სამღვდლოებას წინ გაუსწრო.

⁸⁾ კრებული საეკლესიო ხელთ-ნაწერების სიგელებისა, გვ. 415.

აღჭურვილი სქოლასტიკური ჰკუა-მახვილობით ეს სამღვდელოება ავრცელებდა სომხურს და კათოლიკურ მწვალებლობას საქართველოში, სამღვდელოება ჩვენი ვერ უმკლავდებოდა მათს მისწრაფებასა და ამისათვის მათი პროპაგანდა საშიშო იყო მართლ-მადიდებლობისათვის. უფრო საშიშო იყო ლათინთა მისიონერებისაგან გავრცელებული სწავლა საქართველოში მე XVIII საუკუნეში. მისია დაწესდა აქა XVIII საუკუნეში პაპა ურბან VIII დროს. გარეგნულის წმიდა ცხოვრებით, უფასოდ ხალხის ექიმობით, და დასასრულ, რაც უფრო უმთავრესია, თვისი განათლებით, ენისა და ზნე-ჩვეულებების შესწავლით, მათ (მისიონერებმა) დიდი გავლენა იქონიეს განსაკუთრებით მაღალ წოდების წრეზე, რომელიც იყო განათლებული. მე-XVIII საუკუნეში პროპაგანდა უფრო გაძლიერდა. გამოვიდნენ ახზულებანი მართლ-მადიდებლობის წინააღმდეგ და ლათინთა სექტის სასარგებლოდ ქართულ-სომხურ და ლათინურ ენებზედ.

ამისთანა საშიშ მტრებთან საბრძოლველად საჭირო იყო სერიოზულად მოფიქრება, იმ მტრებთან, რომელთანაც ვერ შესძლეს შეტაკება კათალიკოს ბესარიონმა (1724—1739 წ.), კათალიკოს დომენტი III (1739—1742 წ.), მთავარ-ეპისკოპოსმან იოსებ სამებელო და სხ. გატაცებული მეცნიერებისადმი წყურვილით, კათალიკოსმა გადასწყვიტა შემოეღო საქართველოში ბერძნულ-ლათინური სქოლასტიკური განათლება და მოინდომა სკოლების დაარსება.

ამ მიზნის მისაღწევად კათალიკოსმა სცნო საჭიროდ თითონვე შეესწავლა სხოლასტიკური მწერლები. მაგრამ ეს შესაძლებელი იყო კათოლიკეთა მისიონერების მეოხებით, რომელნიც იყვნენ ამისთანა განათლების მიმდევარნი. ამისათვის პირველსავე ხანებში დაუახლოვდა კათოლიკეთა ბერებსა და იწყო სწავლის მიღება მათგან. რადგან ჯერ ძრიელ სუსტად იცოდა ლათინური ენა, ამისათვის პირველად მან მიჰმართა მიხიტარებისტების საზოგადოებასა, რომელიც დაა-

არსა 1717 წ. პაპის კლიმენტი XI ვენეციაში (იმათი მონასტერია sahit cosore-ს კუნძულზედ) და რომელმაც გაამდიდრა სომხური მწერლობა სხოლასტიკური თხზულებათა თარგმანებითა; ისინი იბეჭდებოდენ ვენეციის სტამბაში. როდესაც კარგად შეისწავლა სომხური ენა ანტონმა, იგი გაეცნო იმ სხოლასტიკებსა, რომელნიც თარგმნილი იყო სომხურს ენაზედ და იწყო გადაღება ქართულს ენაზედ სხოლასტიკურის თხზულებებისა სომხის მღვდლის ფილიპპე ყაითმაზაშვილის შემწეობით (იხ. წინასიტყვაობა პირველის ქართულის გრამმატიკისა). ამასთანავე ბრძენს კათალიკოსს სახეში ჰქონდა სკოლები, სკდილობდა იგი გავერცელებინა სასწავლო წიგნები, სახელმძღვანელოები. ამისათვის მან მიჰყო ხელი ყოვლით უწინარეს არისტოტელის კატელორიის თარგმნასა ორ ნაწილად და პირველი ქართული გრამმატიკის შედგენასა. ამ გრამმატიკის წინასიტყვაობაში კათალიკოსი მოიხსენიებს მის თანამშრომელს — ზემოხსენებულს მღვდელსა, იგი სწერს რომ მან გაიცნო იგი რამოდენიმე წლის წინად კათალიკოსობის მიღებამდე, „არისტოტელის თარგმნამ ძრიელ მასიამონა მევე და ვმადლობდი ღმერთსაო. ერთმანეთთან საუბრობის დროს ჩვენ გადავსწყვიტეთ გრამმატიკის გადათარგმნა; მაგრამ ამ დროს მე იმან შემაჩერა, რადგან ამის ხელ-ჰყოფა შეუძლებელი იყო, მღვდელს ფილიპპეს კი საკმაოდ შესწავლილი ჰქონდა გრამმატიკა. ფილიპპემ გამაცნო მე ჯერ სიტყვის ნაწილებსა, შემდეგ ასოებსა, მარცვლებსა და წინადადებასა და მის შემადგენელსა. მეც ჩქარა შევისწავლე გრამმატიკა“. კათალიკოსი არ დაკმაყოფილდა სომხური წყაროების შესწავლითა, რადგან მას სახეში ჰქონდა უმაღლესი სასწავლებლის დაარსება საქართველოში და მომზადებულიც იყო ამ საქმისათვის, მან იწყო ამისათვის ლათინურის ენის საფუძვლიანად შესწავლა და ლათინთა მისიონერებთან მეგობრობითი კავშირის დაჭერა. ის უფრო დაუახლოვდა ნიკოლოზ პატრსა და აგრეთვე კაპუცინებსა — ფრანცისკის და

ზადუნელ ბენევენტიესასა. ისინი პირველად საქართველოდან ახალციხეში გადაიყვანეს, მადრამ ხელმეორედ გამოიწვიეს ტფილისში, როგორც მკურნალები (წყობილ-სიტყვაობა, გვ. VIII). ამ მისიონერების მეოხებით ანტონმა მიჰყო ხელი სხოლასტიკური თხზულებების შესწავლასა, პირველ ქართულის გრაიმატიკის შედგენის დროს: ის ხშირად მიჰმართავდა ხოლმე მისიონერებს, რომლებთანაც დებულობდა საკმაო ცნობებსა (იხ. წინასიტყვაობა, სიტყვა მეოთხე). შემდეგ ის თან-და-თან დაუახლოვდა კათოლიკეთა მისიონერებსა და გაიხადა კიდევ ისინი მასწავლებლად და თანამზრახველებად უმაღლესი სკოლის საქართველოში დაარსების საქმეში, აგრეთვე ისინი იყვნენ თანამშრომლები სახელმძღვანელო და სამეცნიერო წიგნების შედგენის დროსა. ისინიც დიდის სიხარულით ყველაფერში მზად იყვნენ პატივი ეცათ მისთვის. მცხეთის საკრებულო ტაძრის ქართული გუჯრების კრებულში დაცულია ერთი სიგელი „ტფილისელ პატრებისა და კათოლიკეთა მისიონერების კაპუცინთა ორდენისა“ 1749 წელს მიცემული ანტონზე. ეს სიგელი დამტკიცებულია მეფის ხელწერილით და მისიონერების დერბითა, რომელიც წარმოადგენს მოციქულებს პეტრე და პავლესა სხვა მოციქულებში, ხოლო გარშემო წარწერა: „Tiflis in Georgia“⁹⁾. კათოლიკებს ჰქონდათ აგრეთვე ანტონის სურათი ფერად წამლებისაგან გაკეთებული, რომელიც მისიონერების საქართველოდან განდევნის შემდეგ 1844 წ. მოიპოვა განსვენებულმა პ. იოსელიანმა, ავტორმა მრავალ საისტორიო და საარქეოლოგიო შრომათა (წყობილ-სიტყვაობა, გვ. VIII).

მიზანი კათოლიკოსის მისიონერებთან დაახლოვების მდგომარეობდა იმაში, რომ მას ჰსურდა, (როდესაც შეისწავლიდა საფუძვლიანად კათოლიკეთა სარწმუნოების სისტე-

⁹⁾ Рукописный сборник разныхъ грузинскихъ актовъ, гв. 233. საეკლესიო გუჯრები დ. ფურცელაძისა, გვ. 114.

მას), როგორც ამას ჰფიქრობს პ. იოსელიანი, გაჰმკლავებოდა ლათინებს, ე. ი. მათი გასაბათილემელი თხზულება დაეწერა, რადგან არ მოიპოვებოდა ქართულს ენაზედ ამისთანა თხზულება; „გრდემლი“, ეს საუკეთესო თხზულება კათალიკოსის ბესარიონისა (1724—1735 წ.), რომელიც იყო კათოლიკეთა სარწმუნოების საფუძვლიანი გასამტყუნებელი საბუთი, ანტონის ფიქრით და ამისთანავე თხზულება ევკრატოს ნიკიის მიტროპოლიტისა, ვერ აკმაყოფილებდნენ ამ მიზანსა ¹⁰⁾.

ყველაზედ უფრო ანტონს სწადდა გაებათილებინა მე-XVII საუკუნეში გაძლიერებულის მონოფიზიტის მწვალებლობა.

გავიდა რამოდენიმე წელიწადი სომხეთის ეკკლესიის განყოფისა სამსოფლიო ეკკლესიისაგან დგინის კრებაზედ 551 წ. საქართველოს ეკკლესიამაც შესწყვიტა მასთან კავშირი 597 წ., როდესაც მონოფიზიტთა კრებამ ამცნო მას, რომ არავითარი კავშირი სჭეროდათ ქართველებთან გარდა ვაქრულისა. ვინც ამ კანონს გადავიდოდა, იგი მიეცემოდა საუკუნო წყევასა. ზოგიერთმა ქართველმა მიიღო სომხის სარწმუნოება და, რადგან მათ არ სდევნიდნენ ქართველი მეფეები, ისინი მშვიდობიანათ სცხოვრობდნენ საქართველოში და აღიარებდნენ თავიანთ სარწმუნოებას ეჩმიაძინიდან გამოგზავნილის ტერტერების ხელ-მძღვანელობით. ამ გასომხებულს ქართველებს შეხვდებოდათ ყველგან საქართველოში, უფრო აღმოსავლეთ საქართველოში. ისინი დიდის პატივით ეპყრობოდნენ ქართველების ქრისტიანების წმიდა წმიდათასა მცხეთის ტა-

¹⁰⁾ „წუთბილ სიტყვაობა“, გვ, 217; § 664—666 და სხვა-ლი 167. გრდემლია ძრეელ კარგი გამაბათილებელი კათალიკეთა სარწმუნოებისა, მაგრამ ეს თხზულება შეიძლება არ მისწონდა ანტონსა მისთვის, რომ არ იყო იგი დაწერილი სხოლასტიკურს კემოსელა.

ძარსა, იღებდნენ მონაწილეობას ქართველ სამღვდელოების-
მიერ შესრულებულ წესებში; დადიოდნენ მართლ-მადიდებელ
ეკლესიებში, ლოცულობდნენ და სანთელს ანთებდნენ იქა
(ეს დღესაც ასეა). თუმცა ბევრს სცდილობდნენ სომხები,
მაგრამ მაინც ვერ შესძლეს ქართველების სარწმუნოებაში
შერყევა; ქართველი სამღვდელოებაც პატივით ეპყრობოდნენ
ქართველს სომხებსა და არ უწოდებდა მათ მწვალებლებსა.
მათ სთვლიდნენ მხოლოდ „რასკოლნიკებად“, რომელნიც
კოტათი განირჩევიან სწავლით მართლ-მადიდებლებისაგან.
ამით აიხსნება ისა, რომ ქართველები მოიწვევდნენ ხოლმე
სომხებსა ძმადებად, შვილების მიმქმელად და ყოველს მეჯ-
ლისზედა. სომხებსაც არ ერიდებოდნენ ამისთანა საქმეში
ქართველები. არის იმისთანა შემთხვევა, როდესაც სომხის
მღვდელს მოანათვლინებენ ბავშვს ქართველები და ან დაა-
კრძალვინებენ მიცვალებულსა... ქართველები ამბობენ „ჩვენ
ჩვენი კანონი გვქონდეს და იმათ მათიო, რადგან ღმერთმა
ასე ინებაო“. სხვა სარწმუნოების ერი ქართველებს ძრიელ
სძულდათ, მათ ეძახდა „ფრანგებს“ ანუ ურჯულოებსა.
სოფლებსა და ქალაქებში ქართველები უფრო მეგობრულად
სცხოვრობდნენ სომხებთან; საერო ყრილობაში, სოფლის
მამასახლისად სომეხს ირჩევდნენ ხოლმე ხშირად; მეფენი და
ქართველი თავადები უფრო სცდილობდნენ მათს დაახლოვე-
ბასა. საპატიო საპოლიტიკო საქმეს ანდომებდნენ სომხებსა,
დღემდისინ თვითელს ქართველს და სომეხს-ქართველს კარ-
გად ახსოვსთ, რომ ისინი ძმები იყვნენ, წარმომდგარნი ერ-
თის ტომისაგან, ნემვროდისაგან, როგორც ამაზედ მოგვი-
თხრობს წიგნი (იგულისხმება ქართული ქრონიკა).

როდესაც სომხეთზედ მოაწია უბედურებაჲა მე-XVIII
საუკუნეში, ქართველებმა ბევრი სომეხი გადაარჩინეს ლეკე-
ბის დარბევისაგან. ისინი ბევრნი სცხოვრობდნენ ქართველ
სომხებში აღმოსავლეთის საქართველოს სოფლებსა და და-
ბებში. სომხები სარგებლობდნენ ამ ქვეყნის ნაწარმოებით და

ქართველების გულ-კეთილობით, თუმცა გულში კი სხვა ედვათ; მათ სძულდათ ქართველები და მათი სარწმუნოება; მათვე გაასომხეს ქართველები სომხურის ენის გავრცელებით. მათმა მოქმედებამ 150 წლის წინეთ უკვე მოიტანა სამწუხარო ნაყოფი... 1784 წ. მეფე ერეკლემ გადაასახლა საქართველოში ახალშენი მკვიდრნი სომეხნი. დიდი ზიანი მოუტანეს აგრეთვე სომხეთიდან გადმოსახლებულთა და სომხის სარწმუნოების მქადაგებელთა გამაჰმადიანებულს საქართველოს, რომელიც მე-XVII საუკუნეში შაჰ-აბაზის შემოსევის შემდეგ და ოსმალეთთან ზავის შეკვრის შემდეგ სრულებით დაემორჩილა ოსმალეთსა. მრავალი დევნილი ქრისტიანები გადმოსახლნენ საქართველოში; მრავალი იწამა სარწმუნოებისათვის. სომხის და კათოლიკების მისიონერებმა ისარგებლეს ამისთანა უბედურებით. მათ შეაფარებინეს თავი ქრისტიანებს იმ პირობით, რომ მათი სარწმუნოება მიეღოთ. რადგან ქართველები დიდის პატივით ეპყრობოდნენ სომხის სარწმუნოებას, ამისათვის მათ საუმჯობესოდ სცნეს სომხის სარწმუნოების მიღება, ვინემ ისლამისა. თან-და-თან ვრცელდებოდა სომხის ეკკლესიები გამაჰმადიანებულს საქართველოში. ძველი მართლ-მადიდებელი ეკკლესიები დაიკავეს სომხებმა და კათოლიკეებმა.

ამისთანა ნაყოფით გატაცებულნი სომხის სარწმუნოების მქადაგებელნი მოედნენ მთელს საქართველოს, მაგრამ აქ მათ წინააღმდეგ ამხედრდნენ ქართველი კათალიკოსები — ნიკოლოზი (ამილახვარი 1675—1688 წ.), დომენტი (1705—1724 წ.) და ყველაზედ უფრო ბესარიონი (1724—1639 წ.). საქართველოში იყვნენ ნათარგმნი თხზულებანი სომხების საწინააღმდეგოთ. ამისთანა იყო, მაგ., წმ. იოანე დამასკოს „წინამძღვარი“, თეოდორე სარაისის ეპისკოპოზის — „აბიკური“, ნიკიტა „სტიფატის“ სომხის სარწმუნოების უარ-ჰყოფა და სხ. ამისთანა თხზულებების შემწეობით ქართველი მწყემსთ-მთავარნი ყოველთვის გამარჯვებულნი იყვნენ ხოლ-

მე. მაგრამ მე-XVIII საუკუნეში საქმემ სხვა მიმართულება მიიღო მხიტარისტების სამეცნიერო შრომანი მთელს სომხეთს მოეფინა და სომხეთის სამღვდლოებაც დაეწაფა მას. გადაითარგმნა სომხურს ენაზედ სხოლასტიკური თხზულებანი. სომხის სამღვდლოებამ ამ მხრივ გაუსწრო ქართველებისას. სომხებმა დაუწყეს დევნა ქართულ ეკკლესიას. კათალიკოსი ბესარიონი (1724—1739 წ.) პირველი მოწინააღმდეგე გახდა მათი. აი რასა სწერს იგი: „დიდხანს ვფიქრობდი ვყოფილიყავ მღუმრედ... მაგრამ მე მაიძულებენ ვიბასო ახალი ესე დრო და ახალი ფილოსოფოსნი, რომელნიც იქებენ თავსა მქვერმეტყველური ფრაზებითა და მრავალ-სიტყვიერობითა და სკდილობენ მიუწლომელს მისწვდნენ, გამოუთქმელი გამოთქვან; მათი ბაგე ზეცამდე, ხოლო ენა ქვეყნამდე .. ისინი მოუთხრობენ ახალს ქეშმარიტებას სარწმუნოებისას და მზად არიან განიცადონ ახალი... მათ განიზრახეს იცნან დაუტყვენელი და ჰქადაგებენ რომელიმე ახალს კანონსა და ახალს სარწმუნოებასა, რომელი არ მოგვეცემის ჩვენ ზეგარდამო... იგინი ჰგონებენ თავთა თვისთა უბრძენეს ბრძენთა მათ სასწაულთ-მოძქმედთა (ე. ი. ძველის ეკკლესიის მამათა) და უწმიდეს წმიდათა მათ უწინარესთა (ე. ი. ქრისტიანობის პირველი ხანა) და უმაღლეს დიდთა ღვთის-მეტყველთა და მოძღვართა... და აცდუნებენ უმეცართა... (ხელთ-ნაწერი საეკკლესიო მუზეისა № 156).

ბესარიონ კათალიკოსს ჰქონდა საქმე დაჭერილი კათოლიკებთან უფრო... სომხის სარწმუნოების მქადაგებელნი აგრე რიგად არ იყვნენ ჯერ კიდევ აღმოსავლეთს საქართველოში. მაგრამ მონოფიზიტის მწვალებლობამ იჩინა თავი საქართველოში იესეს სიკვდილის შემდეგ თეიმურაზ II გამეფების დროს (1727—1744 წ.) პირველს ხანებში ამისთანა მწვალებლობის გავრცელება დაიწყო ჯერ საქართველოს გარშემო კუთხეებში: ხრამის ხეობა, ბორჩალოს მაზრა და ალაზნის გაღმა მხარე მოცულ იყვნენ მქადაგებლებით. ეს მქა-

დაგებულნი მოედვნენ საქართველოში, ვითარცა მგელნი მტაცებელნი ცხვრის ტყავში გახვეულნი; იწყეს მათ ქადაგება მოძღვრებისა, რომელიც იყო შეხავებული მონოფიზიტთა მომაკვდინებელი საწამლაით, შეაერთეს რა ორი ბუნებანი ღვთისა ერთ ბუნებად, ხოლო აღიარეს მასში ერთი ნება და ერთი მოქმედება... წინამძღოლობითა სატანისათა ისინი განითანტნენ ყველგან, ვითარცა წინაპარნი ნემგროდისა ენათა აღრვეის შემდეგ და ასწავებდნენ ეკკლესიის დაუმორჩილებლობასა და დაბადეს შაკოთნი... ისინი აწოდებდნენ ქართველთ ჯოჯოხეთურს სასმელსა პელოგიანთა და უმეტესად მათ, რომელნიც სცხოვრობდნენ სომხეთში (ხრამის ხეობა, რომელიც იყო გაშენებული მართლ-მადიდებელი მკვიდრთაგან). ისინი აცდუნებდნენ ხალხსა და არბევდნენ ეკკლესიასა“, —სწერს მთავარ-ეპისკოპოზი ტიმოთე.

რადგან ქართველთ მეფე ხელს არ უშლიდა პროპაგანდისტებს, ამისათვის ისინი თავისუფლად დათარეშობდნენ ყველგან და ავრცელებდნენ მწვალებლობასა. ისინი გაუბამდნენ საუბარს კათალიკოსსაც კი, როგორც მოწმობს თვითონ იგი (მზა-მეტყველება, წიგნი III, § 63). ერთი სომხის მღვდელი ზემო-ქართლელი დიდხანს ესაუბრა კათალიკოსსა. მონოფიზიტის მწვალებლობის პირველი მქადაგებელი იყო თვით სომხის კათალიკოსი ლაზარე (ჩაუკელი), ანტონის თანამედროვე. ეს ლაზარე აღიზარდა სომხის სხოლასტიკურს სკოლაში; უპირატესობას აძლევდა იგი საკუთარს მოსაზრებასა და განსაკუთრებით არისტოტელის ლოღიკასა საღმრთო წერილის მიუწდომელ ქეშმარიტების განსამარტავად. ლაზარემ დაიკავა კავშირი ანტონთან, რადგან ჰსურდა მას მიეღებინებია მისთვის თვისი სარწმუნოება.

ანტონი ამბობს, რომ „ლაზარე, სომხითის კათალიკოსი დიდი მეგობარი იყო ჩემიო, ხშირად მოკითხვის ბარათებს მიგზავნიდაო“ (მზა-მეტყველება, წიგნი II, თავი 2 ლაზარემ გამოსცა ვრცელი შრომა თვისი „დრახტ წანკალი“,

ე. ი. „სასურველი სამოთხე“, რომელშიაც იგი სცდილობს სომხის ეკლესიის სწავლის მაღლა დაყენებასა, უარ-ჰყოფს ეკლესიის სწავლას შესახებ იესო ქრისტეს პიროვნებისა. ეს თხზულებაო, — ამბობს კათალიკოსი, — სავსეა მწვალებლობის ცთუნებებითა. სხვათა შორის ლაზარე სცდილობს დაამტკიცოს თანასწორობა ღვთის ბუნებისა, ხოლო ბუნება მისი სხეულისა გაუთანასწოროს პიროვნების ბუნებასა მისსა; სხეულს მაცხოვრისას უწოდებს გარეშემოუწერელს (მზა-მეტყველება, წიგნი III, § 172, 173, 148, 284). შემდეგ იგი აღიარებს, რომ კაცობრივი და ღვთიური ბუნებანი უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესი მიემსგავსებიან „ერთს“ და სახესა მისსა (მზა-მეტყველება, წიგნი III, § 172). წიგნშია მოთავსებული ბოროტი გამობანი ქალკიდონის კრებისა და წმიდის ლევისა, რომლის სახელით უწოდებს მართლ-მადიდებელ ქრისტიანებს „ლეონტინელებად“, ე. ი. ლევის მიმდევართ. სომხითის ეკლესიას ყველა ეკლესიებზედ მაღლა აყენებს, ხოლო სომხის კათალიკოსს ყველა ქრისტიანების უფროსად ჰხადის (მზა-მეტყველება, წიგნი III, § 274).

ეს თხზულება ავტორმა წარუდგინა ქართველს კათალიკოსსა ბარათითურთ (მზა-მეტყველება, წიგნი II, თავი 2). აგრეთვე ამ წიგნის შინაარსი აცნობეს ქართველ ერსა და სამღვდლოებასა და როგორც ამბობს მთავარ-ეპისკოპოზი ტიმოთე იგი ვრცელდებოდა ერში და შეჰყავდა იგი ცეცხლის გენიაში (მზა-მეტყველების წინასიტყვაობა). თვითონ ანტონ კათალიკოსი მოგვითხრობს, რომ „მამაკვდინებელი ჭირი (ამბოხება) ცოფიან ბრძოლათა (მწვალებელთა) გადაედო მათგან დაკბენილ ძაღლებსო და მე ჩემის თვალით ვხედავდი მრავალთ ცოფიან ძაღლთაგან ნაკბენთა, რომელნიც გაცოფდნენ მათგან ვნებულის წყლულისაგანო“ (მზა-მეტყველება, III, § 284). სომეხთა სარწმუნოება იმდენად გავრცელებული არ ყოფილა შიგნით ქართლში, რამდენად ხრამის ხეობაში ანუ სომხითში და ბოლნისის ეპარქიაში. ისტორიულის

საბუთებიდამ სჩანს, რომ მე-XVII და მე-XVIII საუკუნოებში ეს ხეობა დასახლებული იყო მართლ-მადიდებელის ქართველებითა. დღემდე ამ ხეობაში მოსჩანან ეკლესიები და მონასტრები სრულად მორთულნი ქართულის წარწერებით და ქანდაკებით, მხოლოდ ერთი კანკელი არ არის. შესანიშნავნი ტაძარნი თვისის სიძველით, სიდიდით და ხუროთ-მოძღვრებით ბოლნისისა, ფითარეთისა, სამშვილდისა, დმანისისა და სხვანი ამ ჟამად დაცარიელებულნი არიან, თუმცა სრულად მრთელად კი არ არიან დაცულნი. 1866 წელში ჩვენ შემთხვევით შევეხვეით ტყეში და შევნიშნეთ ერთს მიუვალს კლდეზედა, უფსკრულში, მონასტერი, გაღავნით გარს შემოვლებული, მრთელის სამრეკლოთი. უმთავრესი ეკლესია სრულიად მორთულია, იგი სდგას კოშკთან მედიდურად; დახურულია თეთრის თლილის ქვითა, რომელშიაც დღემდისინ ერთი წვეთი წყალი არ ჩასულა; ეკლესიას გარშემო აქვს მშვენიერი ჩუქურთმები და ადგილ-ადგილ წარწერებიც აქვს; კედლებზედ დაცულია მხატვრობა. მხოლოდ კანკელი არა აქვს. ყველაზედ უფრო შესანიშნავი ის იყო, რომ ამ მონასტრის გარშემო ჩვენ ვნახეთ 8 სრულად მრთელნი ქვითკირის ეკლესიები ქართულის წარწერებითა და მხატვრობითა კედლებზედა. ყველგან, ყველა ამ ხეობაში თქვენ უეჭველად შეხვდებით მართლ-მადიდებლობის კვალსა. თვითონ ტიმოთე, რომელიც მოგვითხრობს სომეხთა პროპაგანდაზედ ამ ხეობაში, იყო ბოლნისის მიტროპოლიტი. როდის მოისპო აქ მართლ-მადიდებლობა და გაბატონდა მონოფიზიტობა? ჩვენის ფიქრით მართლ-მადიდებლობამ ფეხი ამოიკვეთა აქ ანტონისა და ტიმოთეს დროსა და მათ შემდეგ ხომ სრულად მისი ხსენებაც არ ყოფილა აქეთ. ზოგს აქაურ მკვიდრთ, რომელთაც ჩვენ გამოვკითხეთ, ახსოვსთ მართლ-მადიდებლობა. როდესაც ვკითხე, რამ გაიძულათ გასომეხება-მეთქი, იმათ მომიგეს: „ჩვენ არ გვყვანდა მართლ-მადიდებელი მღვდელი, ის ჩვენგან დაცილებული იყო; ჩვენ გავინათლეთ სომხის ტერტე-

რებისაგანო; სულ ერთი არ არის, რაღაი მოვინათლეთ, ხომ ქრისტიანები ვართო“, — მოგვითხრეს ჩვენ იმათ *).

ანტონი კათალიკოსმა უწყოდა თუ რამდენად საშიში იყო ეს პროპაგანდა და ამისათვის იგი, — როგორც მოგვი-
თხრობს მთავარ-ეპისკოპოზი ტიმოთე, — „სულთ-ითქვამდა“. თვითონ კათალიკოსი ანტონი გამოჰხატავს იმ სულიერს ქა-
რიშხალსა, რომელიც აღაშფოთებდა მას მაშინ, როდესაც
ჰხედავდა „მგელთა ხროსა ღვთის ცხოვართა დასარბევად
მოვლენილსა“. აი იგი რასა სწერს: „მე უღირსსა მადლოი
სისა მომეცა შთაგონებითა ღვთისათა უსამართლოებისათვის
ერისა სკიპტრა უზენაესის მადლისა (ხარისხი კათალიკოსობისა)
24 წლისას დაბადებიდან. მივიღე რა იგი, მივეც თავი ჩემი
აზრთა ღელვათა სრბოლასა, ვიტყოდი თავისა ჩემისათვის,
რაისათვის მომეცა მე ჰაბუკსა ესრეთი მადლი ყოვლად შე-
მძღვებელისაგან? ტირილმა და ვაგება მოიცვეს სული ჩემი“. „მე
მოწოდებულ ვარ, რათა გავარჩიო ყვავილი ეკალთაგან,
ხორბალი ღვარძლისაგან და კეთილ-სუნნელება ქრისტესი
მწვალებლების სიმყრალისაგან... ხოლო ეკლად, ღვარძლად,
სიმყრალედ და სიბნელედ ვუწოდე მე მათ, ვინაც აღიარეს
შეზავება ორთა ბუნებათა ქრისტესში, ვინაცა მისცეს სულსა
ჩემსა მრავალი ვნებანი, შურმან შემქმამა მე, ოდეს ვხედავთ
ამა ბაალის წინასწარმეტყველთა, რამეთუ იგინი წინააღუდ-
გებოდნენ კათოლიკე ეკკლესიის დადგენილებასა; ამხედრდნენ
სამღვთო წერილის წინააღმდეგ, რა უკუ იქცენ ქვაკუთხედი-

*) ძველი მართლ-მადიდებელი ტაძრები ტურტერებმა სომხურ
ტაძრებად გადააკეთეს და ქართული წარწერებიც წარხრცეს. ეს ფა-
ქტი რამოდენიმეჯერ იქმნა დასაბუთებულ ქართულ გაზეთების-მი-
ერ. — შესანიშნავი პოლხისის ტაძარი, მოწამე მართლ-მადიდებლობის
ადეკავებისა აქ ერთს დროს, დაანგრეს თათრებმა და თლიდი ქვე-
ბი უძველესი ტაძრისა, VII საუკუნისი, გაზიდეს სახლების საშე-
ნებლად.

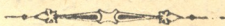

დან (თავკიდური), რომელზედაც დაემხოების უწმიდური მათი მოძღვრებანი ძალითა სულისა წმიდისათა“.

განიზრახა რა ანტონმა მათთან ამხედრება, საომარ იარაღად აირჩია მან მხოლოდ სიტყვა—სიტყვა მეცნიერული. მაგრამ სხოლასტიკურ მქადაგებლებთან საუბრის დროს საჭირო იყო სხოლასტიკურივე მიმართულების ბაასი მათთან. გარდა ამისა, რადგან მოწინააღმდეგენი დაფუძნებულნი იყვნენ სხოლასტიკურს თხზულებებზე და სომხითის ეკკლესიის ისტორიაზედ, ამისათვის ანტონი უნდა გასცნობოდა ჯერ ამ თხზულებებსა. უნდა შეესწავლა ლათინურსა და სომხურს ენებზედ წმ. მამანი. საკმაო ვრცელი ლიტერატურა სომხის რასკოლის წინააღმდეგ უკვე იყო გადათარგმნილი და დაცული იმ დროინდელ მცხეთის და დავით გარეჯელის წინგთსაცავებში; რიცხვი ტომთა იყო 70,000. მოკლე დროში ანტონმა საკმაოდ შეესწავლა სხოლასტიკურ ღვთისმეტყველთა თხზულებანი და სომხური საეკკლესიო-საისტორიო-საღვთისმეტყველო მეცნიერებანი და აგრეთვე წმ. მამათა შრომანი ქართულს ენაზედ და მიჰყო ხელი თვისის ვრცელის შრომის შედგენასა. უზომო შრომისა გამო ანტონი დასნეულდა; თვით კათალიკოსის მოწმობით მისი ნათესავები და მეფის შვილები არ ურჩევდნენ მას ნამეტანს შრომასა. ექიმებიც უშლიდნენ თავი დაენებებია მოღვაწეობისათვის, რადგან ავადმყოფობა გაუჩნდა მას წელის მარჯვენა მხარეზედ, ღვიძლთა-ნა (მზა-მეტყველება, წიგნი II, § 205).

მღვდ. კ. ანთაძე.

(შემდეგი იქნება)

სატირიალი ანუ გასვენება.

(შემდეგი *)

„თავ-კაცი“ ე. ი. მოთავე, თავი კაცი, ვინც ყველა ამ მოსამსახურეთ თავში უდგია, თავ-კაცობს. ეს მიდის-მოდის მხოლოდ და თვალ-ყურს ადევნებს წეს-რიგს, მთელ საქმეს აწეს-რიგებს. მისი რიგია მხოლოდ სადილზე, პურის საქმელად, ხალხი მიიწვიოს; ვინ მოსარიდალია, ვინ აღრე მოსულია—ესეები არ გამოეპაროს; უსადილოდ არვინ დარჩეს, შინ უკმაყოფილო არვინ წავიდეს და მიცვალებული არ გალანძღონ. აი, მთელი მოსამსახურეთა კონტინგენტი. ესენია ამ დღის უფალნი, მოთავენი. მათ ხელშია ამ დღის ავიც და კარგიც. მათზეა დამოკიდებული ამ დღის ავად თუ კარგად წაყვანა; მათზეა დანდობილი ქირისუფლები, მათ სინდისსა და ნამუსზეა შეგდებული მთელი საქმის რიგიანად წაძღვანა, წესიერება. უნდათ, პირ-ნათლად გამოიყვანებენ მტერსა და მოყვარესთან ქირისუფლებს, უნდათ პირ-ნარცხვად, ქვეყნის ყბაში ჩაადებენ. იმათ იციან და მათმა სირცხვილ-ნამუსმა!. და ამიტომაც თავ-კაცად ყოველთვის სანდო კაცს აირჩევენ, ოჯახის ახლო-მონათესავეს, მეგვარეს, ვინც ავ-კარგის გაგება იცის და მისი მორიდებაც აქვთ. რასაც ის ბრძანებს, უარის თქმა არვის შეუძლიან—მთელი განკარგულება მის ხელშია. ამისთანა თავ-კაცებიც ამორჩეული ჰყავთ, ძველ ყადვით, სოფელ-კუთხეს; თითო-ოროლა ასეთი პირები ყოველ კუთხეს ჰყავს, ყველგან მოიძებნება და იმათაც ერთხელვე დაჩემებული აქვთ ეს მოვალეობა-ხელობა—თავ-კაცობა და საქროების დროსაც ჩვეულებრივად მას მიმართვენ. ესეც თავს იწონებს და თქმაც აღარ უნდა... თავადაც მიეტეტებიან, თავადვე მოითხოვს, რომ არ მისცენ, თითქოს მას დამკვიდრებული ჰქონდეს. და გულიც დასწყდება, საწყენად დარჩება, რომ გააწბილონ,—და ძალიანაც!..

*) იხ. მოგზაური № 1.

ჭირისუფლებს გარდა *) ამათ ყველას დილასვე დასხმე ჭამად, მერე საქმელად ვეღარ მოიცილიან, ფეხზე თუ რასმე წაჭამენ, თუ არა, ესენიც დაჯდებიან, კარგა-გუნებიერად გამოისისნებიან, მოვლენ ქეიფზე და მერე თავიანთ საქმეს შეეცდებიან.

ჯდომაც თუ სხდომაც ეზოში იციან თუ ამინდია, სეფაში ანუ ცის ქვეშ, თუ არა და—სახლში. სუფრაც ორნაირია: ერთი თავად-აზნაურობისათვის ანუ მოსარიდალი პირებისთვის და მეორეც—გლეხებისთვის ანუ უბრალო ხალხისთვის.

მოკლეთ, აი სურათი ამ მზადებისა: შინ—ტახტის თავში კებო დგას. თავს ადგია შემოსილი ღვდელი **) და მოტირალი რომ ტირის, ის საცეცხლურს უქნევს, უკმევს ***). თავით ნათლული უდგია კერასით (მადლიაო, საიქიოს გზას გაუნათებსო). კუბოს უკან ტახტზე ჩამომწკრივებული ჭირისუფლები, დაშავებული, თმა-გაშლილი, გულ-შეხსნილი. აქეთ ყურეში ფეხზე დგანან მოზარეები (ანუ და ხელ-გულ-და-ქდობილი მოტირალი, დაჩოქვილი და მისი მოთქმა და მოზარეების ზარი-ლრიალი და ჭირისუფლების ქვითინი და ზრიალი). კარზე მეკარეები და ჩამყოლი; კარში—სუფრა გაშლილი, მოსამსახურეების მიდივილ-მოდივილი, უაზროდ ბეჟალი.

*) ჭირისუფლები არას სჭამენ, სანამ მოტირალი არ მოთავსდება.

**) რაც მოსარიდალია მიცვალებული ანუ გამოჩინებული აქვს ტირილი, მით მეტიც ამ თავზედ მდგურ ღვდელთა რიცხვი. თავის ღვდელი ეფეულთვის, ხოლო წესის აკებაზე ეგელა ღვდლები იღებენ მონაწილეობას. გარეშე ღვდლებსაც ამისთვის სშირად თავ-თავის შესამოსლით დაჭბატეუბენ ხელმე. გამოჩინებულ ასაბიას თავისი ღვდელი, დიაკონი და მოზარეებიც თან ახლავთ.

***) იქნება მიცვალებულის გახრწნილ სხეულისგან გამდგარ სუნს (სიმურაღეს) აჭარებდენ ამით, ე. ი. საკმეულის სუნით, და ეს კმეუაც მისთვის იუფს მოგონილი?

ტირილი აქ გულის მწუხარებით უცაბედი აჩრვილება, მწუხარების ვადმოხეთქა, ნაღვლის გადმონთხევა კი არ არი, გრძნობის ადუღება (აჩქროლება), — ხელობაა. „კარგად ის ტიროდა“, კაი ტირილი ამან და ამან იცის, — იტყვიან ხოლმე: ჯირკზე რომ მიაყენო, იმას იტირებსო“. ტირილი აქ ხელობაა, მოტირლად თავის მოჩვენებაა, მოტირალის დამსგავსებაა. ერთხელვე აქვთ გაზეპირებული მოსათვალავივით. სახეს დაპრანჭვენ... დახე, ცრემლიც რომ წამოუვით!. ზოგიერთები, რომელთაც ტირილზე ცრემლი არ მოუვით ხოლმე, ნიორს იგულებენ ჯიბეში, და რომ მიუახლოვდებიან ჭირისუფლებს, მაშინ ამოისვამენ თვალში ნიორიან ხელს — ცრემლი მომივო... და გადუკიდებენ... ნიანგის ცრემლებსა ჰღვრის!. არა, იმერელი არტისტია!.. ეს ტირილიც არტისტობაა, დროთა განმავლობაში ხელობად გადაქცეული.

ტირილი გაკიანურებულად იციან. მისი კილო გალობასავით არი, გალობის პირველი ამოსაღებია. სიტყვებს მარცვლენ და ალაგ-ალაგს თავზე ჩაუქირქილებენ, ჩაუწვითინებენ.

ტირილი სათითაულოდ იციან; ერთი ტირის და მეორე ჩაჰყვება როცა ასაბია მოდის, ვინც ახლობელთაგანია, ანუ ვისაც ტირილი უნდა, ისინი დარჩებიან, სხვები კი ერთად ჩაჰყვებიან ყველა მოტირალს; ის სტირის, მოსთქვამს და სხვები ქვითინებენ, თუ არა და ბურსულით (ცხვირ-სახოციით) თვალებს ისრესენ, მით, მართლა თუ განგებ, ცრემლს იწმენდენ *). ჭირისუფლებიც გაჩუმებული არიან, მხოლოდ მაშინ აქვითინდებიან, როცა მოტირალი ტირის **). როცა მიუტირებს ჭირისუფლებს, მაშინ აზრიალდებიან ერთ-ხმად; უამისოდ სდუმან. ხოლო ვინც კაი ტირილი იცის, აი ის კაკანობს, მოსთქვამს, კრიახობს და მაშინ წყნარდება, მოტირალი რომ მოვა, მხოლოდ.

*) ძველად ასე სცოდნიათ ტირილი: მხოლოდ ერთი კრიახობდა, მოსთქვამდა და სხვები ქვითინებდნენ თურმე, და იმათ მოქვითანეს ექსდნენო.

**) და ისიც მაშინ, თუ რაიმე საგრძნობელს იტყვის.

აი, სურათიც:

მიუახლოვდებიან თუ არა ქირისუფლის სახლს, აუშვებენ ხმას, შემოსძახებენ ცივის ხმით: „ვაი ამ დღის მოსწრებას (თუ მომსწრებს!)“ და მით ატყობინებენ მათ—მოვდივართო. შეიქმნება სახლშიაც ერთი ზრიალი. „ვაი ჩემს უბედურობას!“ შემოიკრავს თავში ხელს. „ვაი ჩემს მოსწრებას!“ „ვოი-ვოი!“ გადუკიდებს ზარს მოზარეები, რომ იმ ზარით უშნო ტირილი გააშვენოს, მკაფიოდ სიტყვის გამოთქმას უშლის და მოტირალს სატირლად აქეზებს. ესეც გათამამებული შემოჰკივლებს. მას აჰყვებიან ქირისუფლები და ერთი ღრიალი შეიქნება, ზრიალი, წივილ-კივილი და არი ერთი ვაი-უშველები. ყურთა-სმენა აღარ არი: ტირილი მოტირლის, ზარი მოზარეების, მოთქმა ქირისუფლების ერთად არი აცმული. გაგება აღარ არი. მხოლოდ „ვაი-ვაი“-ლა ისმის, მეტი აღარაფერი *).

ტირილის შინაარსიც ეს არი:

ჩემო კარგო ბიჭო! ამკობენ ყველას, ბრალიანს და უბრალოს სანაქებო თვისებებით.—რად მოგვიძულე, რომ ასე უდროოდ მოგვეცილდიო. ბრალი არ არი შენი სიკვდილი?! ასე უნუგეშოდ დატოვე შენი საყვარელი მშობლები თუ მონათესავე. ვაი ჩვენს უბედურობას (ჩვენს დღეს)!. რა გაუტანელია წუთისოფელიო! მაგრამ—ანუგეშებენ—გული ნუ დაგწყდება, რადგან ეგ ბედი ყველას თავს გადუვალიაო, ეგ დღე ყველას მოელის... შენ აღრე მაინც მოიხადე შენი ვალი და მით, თითქოს, ბედნიერი ხარო, შენატრიან მას! ჩვენ რაღა ვქმნათო? შენ რა გიქირს? გათავისუფლდი, მორჩი ერთ უბედურობას... მაგრამ!. სატირალი შენი ქირისუფლებია, ვისაც შენი ნუგეში მოაკლდებათო“.

მერე გამოეთხოვებიან მიცვალებულს, თავის მკვდარს დაატირებს და ქირისუფლებს მიუტირებენ და ჩამოუვლიან, რომ მით საზოგადოებაში გულის წყვეტა გამოიწვიონ.

აფრ. მერკვილაძე.

*) და მთელი დღე ასეა ღრიალი, ტირილი და სატირალიც მიტრამ დაჩქევიას ამ დღეს.

ქართველთ მოქცევა.

ნინოს გამომგზავნებას.

„მოვედ ეფესოს,—
მოვეითხოვს ნინო,—
„ქალაქს საჩინოს,
დიდს საპატრონოს.

„მივეც ნათელი
რიფსიმ დედოფალს,
მასთანც ნათელ-ვეც
ორმეოცს მხევალს.

„პირველსა მარტსა
ვივლტით სომხითსა,
თრდატის ქალაქსა
მოვედით დვინსა.

„თრდატმან მეფემან
აღწყვიტა ქალნი —
რიფსიმ, გაიან,
ას-სამნიც სხვანი;

„მხოლოდ მე დავშთი
ვარდ-ნუშთა ყურეს,
წმიდათა ნაშთი
ძალთ გადუყარეს.

„მიწყნარდა მხარე,
მეც გავიხარე,
ორბანთად მერე
გამოვეჩქარე.

„არეს ჩრდილოეთს
მოველ ჯავახეთს,

ქართულ მოქცევა.

ძველსა მას მესხეთს,
ტბასა ფანავრეთს.

„ვიხილენ მთები
კაკასიონის,
თოვლ-მოსილები
დროსა ზაფხულის.

„პირსა ფარავანს,
კამკამსა წყლოვანს,
ღაფშითი დღესა ორს
ადგილს ველოვანს.

„აქ მეთევზურნი
იყვნენ მრავალნი,
ბევრნიცა მწყემსნი,
ძროხათ მხმილაენი.

„არმაზსა, ზადენს
ვევდრებოდნენ,
ტბისაცა ნადენს
მტკვრად უწოდებდნენ.

„მივმართე ამ კაცთ:
ძმანო, ვალი გაცთ
მასწავლოთ გზანი
არმაზ-გაიმ-გაცთ!

მრქვეს: „მტკვარს მიჰყეო,
მცხეთს მიგიყვანსო,
იქა დაჰყეო,
ჰნახავ არმაზსო“.

„ლოდი დავიდევ
სასაუნლად მაშინ,
საძილედ დავწევ,
თავს ვარქვ: „ნუ გეშინ!“

„სიზმრად მეზმანა
კაცი ახოვან,

წიგნი *) მან მიძღვნა,
 იყო ოქროვან.

„გავიღვიძენ რა,
 შევუღვეგ გზასა,
 წარმოველ ჩქარა,
 მოვეყევი მტკვარსა.

„გზასა ფიცხელსა
 ვიხილენ ჭირნი,
 უდაბურს ველსა
 ვითმინენ შიშნი.

„ქართლის სანახებს
 ვპოვენ მე მგზავრნი,
 ურბნისის ვაჭრებს
 მოჰქონდათ ტვირთნი.

„მათ მომიყვანეს
 დაბასა ურბნისს,
 აქ დავყავ ბაგინს **)
 ქალაქის ურბნისს.

„თვისა დასასრულს
 წავედით მცხეთას,
 იქ დღესასწაულს
 ჰმართავდენ მოგვთას“ ***).

ღ—ძე.

*) სახარება.

**) ბაგინი—ურიათ სალოცავი.

***) მოგვთა—მთა მოგვებისა (არმაზის მთა).

მთავრობის ნება-დართვით

მოძავალ 15 მარტს გაიხსნება ქ. თბილისში

სამეურნეო სასწავლებელი

ბალახობისა, მევენახობისა, მეხილეობისა და მეფუტკრეობისა, რომელშიაც მთელი სწავლა დამთავრდება რეგულარულად (დაიწყება 15 მარტს და გათავდება 15 გიორგობის თვეს). სკოლაში მიიღებიან რუსული წერა-კითხვის მცოდნე ყმაწვილები, არა ნაკლებ 15—16 წლისანი. ვინც სწავლაში კარგათ გაათავებს, მიეცემა მოწმობა. ფასი მთელის სწავლისა **რვა თუმანია**. ვისაც ჰსურს მიიღოს სკოლის დაბეჭდილი წესდება, უნდა გამოგზავნოს 7 კაპ. მარკა. თხოვნები მიიღება 10 მარტამდის, ჯერით.

ადრესა: *Въ Тифлисѣ, Завод. Ивану Павловичу Ростомашвили (Давид. переул. № 20).*

ЖИЗНЬ И ШКОЛА

съ приложениемъ ШКОЛЬНОЕ ОБОЗРѢНІЕ (годъ XIV).

Запросы современной жизни и школы съ каждымъ днемъ осложняются, становятся серьезнѣе, острѣе и требуютъ вдумчиваго и трезваго рѣшенія. Мы идемъ на встрѣчу этимъ запросамъ и по мѣрѣ нашихъ силъ служимъ выясненію и удовлетворенію ихъ. Мы не замыкаемся въ узкой рамкѣ будничной „жизни“ и тѣсныхъ стѣнахъ „школы“; шире раздвигаемъ нашъ горизонтъ и смотримъ на жизнь, кибъ на школу, а на школу, какъ на жизнь. И поэтому всѣ явленія русской жизни и школы будутъ съ возможною полнотою отражаться въ нашемъ изданіи. Главное вниманіе наше попрежнему будетъ обращено на основные вопросы духовной жизни и идеальной школы.

При газетѣ издается въ видѣ приложенія особый сборникъ, подъ заглавіемъ: ШКОЛЬНОЕ ОБОЗРѢНІЕ, въ которомъ помѣщаются статьи по объему, неудобныя для еженедѣльной газеты и будутъ размѣщаться по слѣдующимъ отдѣламъ, съ особою померациею страницъ въ каждомъ:

I. *Беллетристическій*: а) стихотворенія (ориг. и перев.); б) рассказы, очерки, воспоминанія и пр.

II. *Научно-популярный*: а) статьи по педагогикѣ, природѣ и общественно-нравственному и б) научная хроника.

III. *Критико-библиографическій*: а) статьи и б) обзоръ новыхъ книгъ.

Такимъ образомъ въ теченіе года подписчики получаютъ:

52 №№ газеты ЖИЗНЬ и ШКОЛА и

ШКОЛЬНОЕ ОБОЗРѢНІЕ въ видѣ особаго приложенія.

Подписная цѣна съ доставкой и пересылкой 5 РУБ., для начальныхъ школъ и учителей 4 РУБ., за границу—6 РУБ. на годъ. Доставившему подписку на 5 экз.—шестой бесплатно.

Кромѣ того, подписавшимся на годъ предоставляются слѣдующія льготы: а) годовые подписчики пользуются правомъ бесплатнаго помѣщенія объявленій на послѣдней страницѣ газеты и б) иногородные подписчики имѣютъ скидку до 20% съ продажной цѣны всѣхъ книгъ, брошюръ и т. д., выписываемыхъ черезъ посредство конторы газеты «Жизнь и Школа».

Оставшіеся въ небольшомъ количествѣ полные комплекты газеты за 1893—1896 гг. можно получать за два руб., 1898—1901 гг. по три руб. за годъ. Библиотеки и бесплатныя читальни пользуются особою уступкой. Подписчики, приобретающіе за всѣ года, пользуются, сверхъ того, уступкой—50%.

Вышедшіе №№ «Школьнаго Обозрѣнія» и „Жизнь и Школа“ текущаго года, по требованію, высылаются наложеннымъ платежомъ на счетъ конторы.

Подписка принимается въ главной конторѣ Жизнь и Школа.

С.-Петербургъ, Загородный пр., 34.

Редакторъ-издатель М. Е. Виноградовъ.